

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИЈСКОГ ИНСТИТУТА И ДРУШТВА ИСТОРИЧАРА СРЦГ

Година XIX

Титогорад, 1966.

Књ. XXIII, св. 3.

Радоман Јовановић

РАЗГРАНИЧЕЊЕ ЦРНЕ ГОРЕ И ТУРСКЕ 1858. ГОДИНЕ

II

Пристанак Турске на разграничење

Док су француски бродови пловили према Дубровнику, дипломатске акције око питања Црне Горе достигале су највиши степен. Ова фаза дипломатске активности била је нормално наставак ранијих, у основним компонентама и смјеру се није битније разликовала од претходних. Поларизација сила у питању рјешавања проблема Црне Горе била је већ извршена. На једној страни су се налазиле Русија и Француска, на другој Турска и Аустрија, а Енглеска и Пруска представљале су неку врсту посредника између двије стране.

Пошто су Русија и Француска енергично одбациле Портин предлог од 14. маја да се разграничење Црне Горе изврши уз истовремено признавање сизеренитета Порте над њом, то он није могао постати основа на којој би се водили даљи преговори. Портин предлог је јако сужавао оно што су захтијевале Русија и Француска, био је ужи и за интересе Црне Горе некориснији чак и од предлога из 1856. о територијалном проширењу Црне Горе на рачун признавања сизеренитета турског султана над њом. Русија и Француска су повеле енергичну акцију против предлога Турске и пристајале су да се питање граница Црне Горе расправља једино под условом да сизеренитет султана над њом не буде дотицан. Тим настојањима добро је дошла пobjеда Црногараца на Граховцу.²⁸⁷

Руска дипломатија је знала од какве је међународноправне важности утврђивање стања Црне Горе из времена Париског

²⁸⁷ Када је Наполеон III затражио мишљење Кисељева о праховачкој бици, добио је овакав одговор: „Увијек је тако када се Турци и Црногорци дохвате оружја, и ево народа чију независност настоје да жртвују онима који га никада нијесу умјели побједити“. Поред пасуса у документу који је јављао о овој изјави, Горчаков је ставио: „Врло добро!“ — (АВПР, К, 1858, д. 115, л. 437—446, Кисељев Горчакову, 7/19 V 1858).

конгреса путем европске комисије. Утврђивање граница Црне Горе из марта 1856. и само разграничење значило је осигурање тадашње фактичке независности Црне Горе и било једна врста потврђивања тога стања од стране европских сила.²⁶⁸

Став Енглеске, иако је она прва предложила формирање комисије за разграничење, био је загонетан и руској и француској влади, пошто је она у својој политици према Црној Гори стално осцилирала. Ни Наполеон III није био увјерен у намјере Енглеске да енергично подржи свој предлог. Француски цар је донекле вјеровао да ће успјети да наговори енглеску владу да прихвати енергични став руске и француске владе у захтјевима за рјешавање црногорског питања.²⁶⁹ Руски цар је сумњао у такве намјере француске владе.²⁷⁰

И поред снажног притиска на Порту и ефекта који је произвела граховачка битка, Турска није одмах пристала на разграничење. Штавише, Али-паша је изјављивао да ће Порта бранити своја права на Грахово по сваку цијену. Да би доказао да Црна Гора не заслужује никакву пажњу дипломатије, велики везир је изјављивао да су Црногорци „варвари“ који би исјекли и комисију за разграничење, па је због тога не треба ни слати.²⁷¹ Под притиском Француске и Русије, Порта је ипак морала одустати од захтјева да се прије разграничења осигура њена врховна власт над Црном Гором, али ипак није хтјела прихватити у цјелини предлог енглеске владе. Али-паша је изјављивао да ће отоманска влада прихватити комисију пет великих сила за успостављање граница Црне Горе са Турском и предложио да она утврди те границе на основу стања из 1853. године, уз услов да њена права над том облашћу не буду измијењена и да се читаво разграничење сведе на констатовање права својине на спорним земљиштима. Образлажући свој предлог да се умјесто стања из 1856. узме стање из 1853, велики везир је тврдио да је то готово исто; али да Порта при томе узима за основ то што је стање Црне Горе из 1853. било фиксирано у аранжману грофа Лајнингена са Портом из фебруара 1853. и да је то једини званични међународни докуменат о територији Црне Горе.

Представници Русије и Француске у Цариграду одбацили су предлог за разграничење на бази стања из 1853. и доказивали да је аранжман грофа Лајнингена докуменат који излаже само

²⁶⁸ Исто, д. 116, л. 113—116, Кисељев Горчакову, 7/19. V 1858, бр. 101.

²⁶⁹ Исто. — На маргини извјештаја Кисељева Александар II је ставио: „Ја не тражим боље. На жалост, посљедње новости из Париза нагоне нас да сумњамо“.

²⁷⁰ Исто.

²⁷¹ М. Thouvenel, *Trois années*, 245.

аустријско гледиште на величину црногорске територије, па се отуда никако не може ни признати за међународни документат.²⁷²

У упорном захтјеву да се за базу разграничења Црне Горе узме стање из 1853. великог везира подржавао је аустријски интернунцијус барон Прокеш-Остен. У Турској и Аустрији та је база одговарала више од оне коју је предложила Енглеска. Јер прихватити за базу разграничења стање из 1856. значило је признати узурпације које су Црногорци извршили у периоду 1853—1856, а у том случају територија Црне Горе била би нешто шира. А Порта, иако је пристајала на разграничење, настојала је да се Црној Гори да најмање што је могуће од земљишта које је сматрала својим.²⁷³

Представници Русије, Француске и Енглеске су одбацили предлог великог везира за разграничење на бази стања из 1853, и захтијевали да Порта одмах пристане на разграничење на бази стања из марта 1856. и да одустане од захтјева да се при томе расправља питање њеног сизеренитета над Црном Гором. На то је Али-паша 21. маја 1858. изјавио да ће Порта продужити да разграничење сматра принципијелним а не практичним питањем и да ће Црну Гору и даље сматрати саставним дијелом Турске, али је пристао на разграничење на бази стања из 1856. При томе је Порта захтијевала да преговори о разграничењу Црне Горе буду повјерени представницима сила у Цариграду, а не међународној комисији. Тиме би се избјегло сазивање међународне комисије и могућност да у њу буде укључен црногорски представник, а — што је за Порту најглавније — било би онемогућено да разграничење добије било какав облик признавања независности Црне Горе, чиме би се оно свело само на констатовање својинских односа на граничној линији.²⁷⁴

Француска и енглеска влада прихватиле су овакав предлог Порте. Валевски је одмах предузео акцију да и руску владу приволи за предлог Порте, па је предложио да се захтијева још само то да се представник Црне Горе позове да присуствује сједницама у Цариграду.²⁷⁵

²⁷² Историјски институт у Београду (у даљем тексту — ИИБ) I—XXV, 57/96, шифрована депеша Валевског Тувнелу, 18. V. 1858; 57/97, одговор Али-паше првом секретару француске амбасаде у Цариграду Утреју, анекс уз извјештај Тувнела, бр. 40, 19. V 1858. Овдје коришћени материјал из Историјског института у Београду чине преписи др Гргура Јакшића из париских архива.

²⁷³ АВПР. К, 1858. д. 45, л. 364—371, Бутењев Горчакову, 14/26. V 1858, бр. 25; ИИБ, I—XXV, 57/95 шифрована депеша Валевског Тувнелу, 17. V 1858.

²⁷⁴ Исто, д. 115, л. 123—129, Кисељев Горчакову, 13/25. V 1858, бр. 110; ИИБ, I—XXV, 57/ 101, Тувнел Валевском, 21. V 1858; 57/106, Фуад-паша Валевском, Париз, 22. V 1858, 57/107, Валевски Фуад-паша, 22. V 1858.

²⁷⁵ Исто, д. 115, л. 447, Кисељев Горчакову, 10/22. V 1858.

Као услов за пристанак на преговоре у Цариграду, енглеска влада је захтијевала да они буду закључени потписивањем документа између представника сила у Цариграду и Порте.²⁷⁶

И без пристанка руске владе, Валуевски је обавијестио Тувнелу да се она сагласила на предлог великог везира, па је инсистирао да уложи све напоре да разграничење Црне Горе буде регулисано што хитније, да се у тим акцијама споразумијева са представницима Русије и Енглеске, који су, наводно, требали да добију истовјетне инструкције.²⁷⁷ Предлог Порте није био у цијелини прихватљив за руску владу. Оdbaивање предлога да се на границу Црне Горе пошаље прво комисија 5 сила ради утврђивања њеног граничног стања из 1856, за Русију и Црну Гору било је неповољно не само из практичних већ и из начелних разлога. То је значило губљење могућности да се, под притиском Русије и Француске, Порта сагласи на учешће црногорског представника у комисији, што би за одређивање међународног положаја Црне Горе било од великог значаја. Осим тога начелног питања, постојали су и крупни практични разлози за слање комисије на лице мјеста. Утврдити гранично стање Црне Горе из 1856. било је врло тешко, јер су критеријуми од којих су Црна Гора и Русија хтјеле да пођу били друпачији од оних које су Турска и Аустрија хтјеле признати. Ако би се разграничење Црне Горе утврђивало на конференцији представника сила у Цариграду без претходног слања комисије на терен, Црна Гора би се изложила опасности да њена територија, због притиска Аустрије и Турске, буде знатно мања од оне која би се могла постићи путем слања комисије на терен. Излазак комисије на лице мјеста дао би могућност да се преко погађања, притисака, посматрања својстава земљишта, свједочења и настојања Црногораца, успостави граница која би за Црну Гору била повољнија од оне коју би представници сила утврдили у Цариграду — далеко од терена који се разграничава. Због тога је Русија, имајући у виду користи практичног и начелног карактера које би Црна Гора добила, упорно инсистирала да се прије свега пошаље комисија на терен, па да се тек онда сазове конференција европских сила, која би разматрала извјештај комисије. Комисију су, како је предлагала руска влада, требало да одреде директно владе великих сила, а не њихови представници у Цариграду, што би јој дало више својства међународног форума. То би за Црну Гору било корисније, а учешће њеног представника у њој било би још значајније.²⁷⁸

²⁷⁶ ИИБ, I—XXV 57/102, Валуевски Тувнелу, 21. V 1858; 57/108, инструкција Валуевског Тувнелу, 23. V 1858.

²⁷⁷ АВПР, К, 1858, д. 45, л. 573, Бутењев Порчакову, 12/24. V 1858. — На овој депеши, која је саопштавала о инструкцијама које је Тувнел био добио, Александар II је ставио: „Ја не схватам одакле је он то узео“.

²⁷⁸ Исто, д. 116, л. 130—134, копија писма Кисељева Валуевском, 23. V 1858, ИИБ, I—XXV, 57/112, Валуевски Тувнелу, 28. V 1858.

Услед отпора Русије да пристане на Портин предлог, избио је спор међу силама око начина извршења разграничења Црне Горе и Турске. Пошто је сама форма разграничења за Русију била од особитог значаја, она је упорно настојала да Француску и Енглеску приволи да прихвате њено гледиште. То је изазвало нова објашњења и преговоре између Русије и Француске.

Покушавајући да увјери Валевског у потребу прихватања захтјева руске владе да се прије свега пошаље комисија на терен ради утврђивања стања Црне Горе из 1856. године, Кисељев је предлагао да се комисији постави само тај практичан задатак, а опште ствари око разграничења да се оставе представницима сила у Цариграду. То је значило да је Русија од својих захтјева попустила једино у томе што више није одбацивала предлог да се питање Црне Горе расправи у Цариграду.^{278а}

Француска влада је сматрала да је, након пристанка Порте на разграничењу на бази стања из 1856. године, непотребно слати комисију на терен, јер се разграничење може извршити путем преговора између представника сила у Цариграду и Порте. Енглеска влада је прихватила такво мишљење, а то је значило да је одустала од свог предлога да се пошаљу комесари пет сила на границу Црне Горе. Валевски је увјеравао руску владу да у датом тренутку не треба да се инсистирањем на слању комисије на терен повари и оно што се било постигло.

Подржавајући овакав предлог, француска влада је показивала да у питању Црне Горе не иде онолико далеко колико је то жељела Русија. Разлог за то треба тражити у односима Француске и Енглеске. Наполеон III није хтио да се због приближавања Русији одвећ удали од Енглеске, која је и сама измијенила предлог за слање комесара на црногорско-турску границу увидјевши да је питање Црне Горе предмет француско-руског зближења. Нужност одржавања веза с Енглеском диктирала су Француској и политички и економски разлози, пошто је Енглеска била њен главни кредитор.²⁷⁹

Нова француско-енглеска комбинација за рјешавање питања Црне Горе забринула је руску владу, јер је она у њој видјела само половично рјешење разграничења Црне Горе. Руска влада се ипак није могла одрећи учешћа у преговорима у Цариграду, јер то би значило губитак свега што је у посљедње вријеме било постигнуто за Црну Гору. Не видјевши другог начина, руска влада је пристала на преговоре у Цариграду, али је као услов за то затражила од француске владе да подржи њен предлог од три тачке. Тај предлог Горчакова, изнесен у његовој депеши Кисељеву од 28. V 1858. године, састојао се у следећем: 1) да Порта и владе пет великих сила унапријед изјаве да ће представници

^{278а} Исто, д. 115, л. 453, копија тајне депеше Кисељева, 15/27. V 1858: ИИБ, I—XXV, 57/113, Тувнел Валевском, 28. V 1858, бр. 42.

²⁷⁹ Р. И. Рыжова, Из историји, 149.

сила у Цариграду претходно упутити на црногорско-турску границу комисију, чији ће састав сами изабрати, да на лицу мјеста, заједно са црногорским комесаром, проуче детаље граничне трасе која треба да буде фиксирана на бази стања из 1856. године; 2) да се црногорском књазу саопшти да ће велике силе гарантовати обавезу Порте да неће обнављати војна дјejства против Црне Горе; 3) да црногорски представник узме учешћа у завршним преговорима у Цариграду, који треба, на основу протокола комисије, да регулишу погранична питања између Црне Горе и Турске.²⁸⁰

Овакав предлог значио је уступак Русије у томе што је она пристајала да разграничење Црне Горе расправљају представници сила у Цариграду, а не европска комисија.

У ово вријеме је постојала и опасност од нових сукоба Црногораца и Турака као и разгоријевања устанка у Херцеговини. Да би се она предуприједила, Француска и Русија су затражиле од Порте гаранцију да нове трупе, које је она слала у Херцеговину, неће бити употријебљене за напад на Црну Гору. На то је Порта изјавила да су њене трупе упућене у Херцеговину ради умирења устанка и да оне неће напасти Црну Гору. Но, тим увјеравањима Порта дипломатија није много вјеровала, па је уложила напоре да се питања разграничења Црне Горе што прије регулишу.²⁸¹

Неспоразум међу силама о начину разграничења одуговлачио је његово извршење, а то је, уз бојазни од нових концентрација турских трупа у Херцеговини, поново компликовало питање Црне Горе. Основни услов за даље заједничко иступање Русије и Француске било је постизање сагласности о начину и времену извршења разграничења.

У разговорима са Кисељевом Велевски је изјављивао да Француска не може инсистирати на претходном слању комесара на терен, јер Аустрија, Енглеска и Турска на то не би пристале, да би тако исклонила могућност да у комисију уђе и представник Црне Горе. Велевски је доказивао да би даље инсистирање на учешћу црногорског представника покварило већ постигнуте резултате, па је излаз из сукоба око формирања комисије налазио у томе што би се представницима сила у Цариграду препустило да, ако то нађу за потребно, сами формирају комисију и пошаљу је на терен.²⁸²

Наполеон III је у разговорима са Кисељевим изјављивао да је задовољан импресијом коју је изазвао код Александра II његов став у питању Црне Горе, а није крио ни наде да ће се то

²⁸⁰ АВПР, К. 1858, д. 116, л. 219—227, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119.

²⁸¹ Исто, д. 115, л. 463, тајна телеграфска депеша Кисељева, 23. V 1858.

²⁸² Исто, д. 116, л. 165—174, Кисељев Горчакову, 19/31, V 1858, бр. 112, л. 219—220, Кисељев Горчакову, 28. (9. VI) 1858, бр. 119.

питање ријешити најбоље што је могуће у околностима јавног противљења Аустрије и Турске.²⁸³

Разматрајући предлог руске владе Валевски је износио да је једини разлог његових сумњи у повољан исход рускога плана — бојазан да се не изазову нове компликације. Због бојазни да се не удаљи од Русије, Валевски је напокон пристао да у основи прихвати предлог руске владе, па је предложио да се тај пројект изврши тако што би ое силе договориле да својим представницима у Цариграду нареду да се споразумију са Портом о слању мјешовите комисије на терен и да генерална база за њен рад буде претходно постигнута преко споразума представника у Цариграду и Порте. Валевски је изражавао сумњу да ће велике силе прихватити предлог за учешће представника Црне Горе у мјешовитој комисији са правима представника сила, а особито са правом потписа завршног документа, па је руској влади предлагао да на томе не инсистира.²⁸⁴

Француски министар је обећавао да ће Тувнелу послати инструкције да се са Бутењевим споразумије да ради у духу инструкција које он буде добио од Горчакова и да заједно са њим иступа на Порти.²⁸⁵ Он је и званично саопштио Кисељеву да је у Паризу постигнут споразум да се представницима сила у Цариграду нареди да постигну споразум са отоманском владом у смислу руског захтјева о начину разграничења Црне Горе и Турске, изузимајући једино то да учешће црногорског представника у комисији буде одлучно постављено.²⁸⁶ Валевски је сматрао да су на тај начин постигнуте добре перспективе за постизање резултата који ће задовољити Русију.²⁸⁷

Руски амбасадор у Паризу, кога су Наполеон III и Валевски одавно увјеравали да Француска ради све што може да би садејствовала са Русијом у питању Црне Горе, подлегао је тим увјеравањима и сматрао да су изјаве Валевског довољан доказ да су преговори о црногорском питању поново кренули сасвим задовољавајућим правцем.²⁸⁸ Кисељев је мислио да је тиме постигнут споразум са француском владом, како у погледу средства

²⁸³ На саопштење о изјави Наполеона III, Александар II је примијетио: „Требало је да дода — и своје сопствене немоћи“, (АВПР, К, 1858, д. 116, л. 219—220, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119).

²⁸⁴ „Ипак, ја на томе инститирам“ — примијетио је Александар II на маргини извјештаја Кисељева. (АВПР, К, 1858, д. 116, л. 225—227, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119).

²⁸⁵ На обавјештење о томе, руски цар је примијетио: „Да их се не би придржавао“. (АВПР, К, 1858, д. 115, л. 469, тајна депеша Кисељева, 25. V (6. VI) 1858).

²⁸⁶ Исто, д. 115, л. 469, тајна депеша Кисељева, 25. V (6. VI) 1858.

²⁸⁷ На то је Александар II ставио саркастичну примједбу: „Красна перспектива! Да се види ништаван резултат!“ (Исто).

²⁸⁸ Александар II је на то написао: „тј. ниуколико не задовољавајући“. (АВПР, К, д. 116, л. 225—227, Кисељев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 119).

тако и у погледу циља који се жели постићи у питању Црне Горе, а да Француска, предлажући извјесне уступке у руским захтјевима, жели једино да не изазове отворено пропивљење других сила. Александар II је сматрао да уступци руске владе нијесу потребни, да то ни достојанство Русије не допушта, и да се отуда не виде изгледи за постизање резултата који би задовољило руску владу. У току преговора око начина разграничења Црне Горе он је био незадовољан радом свог амбасадора у Паризу.²⁸⁹

Да би избјегла даље компликације око начина разграничења Црне Горе, онемогућила учешће црногорског представника у комисији и даљи притисак Русије, енглеска влада је предложила да се успостављање граничне линије повјери енглеским, француским и турским инжењерима — специјалистима, који би замијенили комесаре пет великих сила. Када се руски амбасадор у Лондону Брунов заинтересовао за разлоге који су Енглеску побудили на нови предлог, лорд Малмесбери је одговорио да та идеја није потекла од њега, већ од Валевског.²⁹⁰

Када је енглески амбасадор у Паризу лорд Каули саопштио овај предлог своје владе, који је Аустрија била већ прихватила, Валевски га је одбадио због бојазни да тиме не изазове расдор са Русијом.²⁹¹ Одбацујући предлог енглеске владе, Валевски је изјавио лорду Каулију да би он наишао на отпор Русије, његово прихватање било би на штету Црне Горе, а у корист Турске и Аустрије.²⁹²

Послије отпора Француске и Русије, Енглеска више није инсистирала на предлогу да се разграничење Црне Горе изврши у тројним разговорима.²⁹³

Енглеки амбасадор у Бечу Лофтус изјављивао је тих дана Кинорингу да његова влада има поштовања према Црној Гори и њеној борби, али сматра да се Црна Гора налази под суверенитетом Турске и да отуда неће савјетовати Порти да уради било шта што би се могло квалификовати као признавање независности Црне Горе. По његовим ријечима, све што је енглеска влада

²⁸⁹ На извјештају Кисељева од 28. V (9. VI) 1858. Александар II је написао: „Ја, са жаљењем, видим да он, изгледа, ништа не схвата — ни смисао, ни озбиљност положаја који је Француска раније била заузела у питању Црне Горе, ни наша жаљења због показивања толико велике њене промјене. Све што он говори, ја мислим да нема никакве вриједности и жалосно је видјети да се наш амбасадор *задовољава и сам подржава* толико мало задовољавајућа објашњења којима га засипају.“ (АВЦР, К, 1853, д. 115, л. 471).

²⁹⁰ На извјештају Брунова Александар II је написао: „Ја томе не могу вјеровати.“ (Р. И. Рыжова, Из историји, 153).

²⁹¹ Александар II је вјеровао у такво објашњење Валевског, па је на маргини извјештаја Кисељева ставио: „И Енглези имају дрскости да тврде да је тај предлог потекао од Валевског.“ (АВЦР, К, 1858, д. 116, л. 332—338, Кисељев Горчакову, 18/30. VI 1858., бр. 137).

²⁹² Исто, 1, 367, Кисељев Горчакову, 11/23. VI 1858.

²⁹³ Р. И. Рыжова, Из историји, 152, ИИБ, I—XXV, 57/126, Тувнел Валевском, 22. VI 1858, бр. 64.

жељела у питању Црне Горе састојало се у томе да се прекине једна „варварска“ борба, да се Црна Гора сведе на стање из 1856. и да се то гарантује од стране европских сила.²⁹⁴

Битлеска влада се чврсто држала гледишта да Црна Гора чини саставни дио Турске и била је одлучна да штити све уговоре који су обезбјеђивали цјеловитост Османске царевине. Гледајући у простом констатовању стања Црне Горе из времена Париског конгреса и омеђавања тадашње територије Црне Горе један од главних начина обезбјеђења мира у овом дијелу Балкана и заштите интереса Турске, Битлеска није жељела да подржи ништа више од тог простог разграничења Црне Горе са Турском. При томе је настојала да разграничење испадне што неповољније за Црну Гору.²⁹⁵

Са своје стране Аустрија је подржавала Порту у изналажењу разноврсних сметњи у утврђивању начина разграничења Црне Горе. Она је хтјела да Русију искључи из рјешавања црногорске пранице и да осујети све што би могло напомињати на добијање било каквих формалних ознака независности Црне Горе. Аустрију је, у извјесној мјери, у томе подржавала и Пруска. Отправник послова пруске амбасаде у Бечу изјављивао је Буолу да је његова влада савјетовала порти да прихвати формирње једне комисије, која би имала једини задатак да утврди праницу између Црне Горе и Турске. Он је изјављивао да пруска влада није распложена да иде даље од тога, да се она неће сложити са декларацијом француске и руске владе о признавању независности Црне Горе, коју су оне, како је мислио, хтјеле да објаве.²⁹⁶

Отварање преговора требало је форсирати без обзира на неспоразум сила око начина извршења разграничења. Да би се то постигло, руска влада се сагласила да одустане од неких захтјева које је постављала као услов свог учешћа на преговорима у Цариграду. Попуштајући захтјеву Француске, руска влада је одустала од термина „гаранције“ (у изјави Порте да неће поново напасти на Црну Гору), јер се тај израз није допадао Валуевском. Што се тиче учешћа црногорског представника у комисији за разграничење, Порчаков се сагласио да то не поставља у категоричкој форми као услов учешћа Русије у преговорима, ако би то наишло на одлучан отпор других сила. Руска влада је изјавила да ће се у том случају ограничити на предлог да се црногорски представник позове у Цариград, ако се у току преговора то покаже неопходним.²⁹⁷ То је био веома крупан уступак руске

²⁹⁴ АВПР, К, 1858, д. 182, л. 77—80, Кноринг Горчакову, 22. V (3. VI), 1858, бр. 87.

²⁹⁵ Одговор лорда Малмесберија на интерпелацију лорда Кларендона у Горњем дому Британског парламента, 17. III 1859. (Globe, 18. III 1859).

²⁹⁶ АВПР, К, 1858, д. 182, л. 44—46, Кноринг Горчакову, 14/26. V 1858, бр. 78; Ost-Deutsche Post, 115, 21. V 1858.

²⁹⁷ Р. И. Рыжова, Из историји, 152; ИИБ, I—XXV, 57, 122, Тувнел Валуевском, 16. VI 1858, бр. 41.

влде, који је отварао нове могућности за што брже отварање преговора у Цариграду и изналагање базе за регулисање разграничења Црне Горе.

Док су вођени преговори између Петрограда, Париза, Лондона и Беча о начину регулисања границе између Црне Горе и Турске, у Цариграду се одвијала убрзана дипломатска акција. Дипломатски заступници Русије и Француске, у границама овлашћења које су имали стално су се споразумијевали о заједничким иступањима на Порти. Пошто су били обавијештени да је за мјесто преговора о разграничењу изабран Цариград, Бутењев и Тувнел су почели припреме за њих. Они су сматрали да преговори на Порти не могу успјети ако се представници сила претходно не споразумију да сложено иступају. Они су увиђали да ће бити врло тешко утврдити шта је стварно било црногорско у марту 1856. и да се то не може урадити без слања комесара на лице мјеста. По њиховом мишљењу, на турско-црногорску границу пребало је упутити специјалисте, који би прикупили све географске и друге податке и конференцији у Цариграду поднијели карту на којој би била означена својина Црне Горе из марта 1856.

У преговорима између дипломатских заступника Француске и Русије у Цариграду, Тувнел је, и без инструкција своје владе, сматрао да ће бити најтеже постићи учешће црногорског представника на конференцији у Цариграду.²⁹⁸

Велики везир је упорно одбијао да пристане на учешће црногорског представника на конференцији у Цариграду. Давање права представнику Црне Горе да на дефинитиван акт о разграничењу стави свој потпис упоредо са представницима сила и великим везиром могло се схватити као прећутно признање независности Црне Горе, па Али-паша никако није хтио да на то пристане.

Отправник послова енглеске амбасаде у Цариграду Алисон пренио је Порти захтјев своје владе да конференција у Цариграду обавезно буде закључена потписивањем документа о њеном раду. Велики везир није имао ништа против тога, само под условом да црногорски представник не ставља свој потпис на такав документ. Француски амбасадор није био упоран у доказивању потребе да црногорски представник узме учешћа на конференцији, пошто није имао ни инструкције за то. Тувнел је свој став у овом питању образлагао тиме што је било мало изгледа да отоманска влада пристане на то, а друге европске силе нијесу хтјеле да то подрже. Он је сматрао да би Порта, у случају инсистирања на учешћу црногорског представника на конференцији, могла изјавити да не жели да прави дипломатски

²⁹⁸ АВПР, К. 1858, д. 46, л. 3—7, Бутењев Горчакову, 28. V (9. VI) 1858, бр. 62.

преседан и навести да ни 1832. године приликом разграничења Прчке, није учествовао грчки представник.²⁹⁹

Дипломатски заступници Русије и Француске у Цариграду улагали су посебне напоре да би убрзали сазив конференције за разграничење. Они су сматрали да је то нужно и били су јединствени у мишљењу да би се путем што хитнијег разграничења прекинули немири на црногорско-турској граници, а Аустрија онемогућила да стално подстиче Турску на нове противпредлоге. Бутењев и Тувнел су сматрали да би се могла добити подршка Пруске и Енглеске за тражење хитног сазива конференције, па су предлагали да се изврши притисак на Аустрију да и она подржи такав захтјев. На тај начин омогућило би се извршење енергичног притиска на Порту. Тувнел је преузео на себе да енглеског отпавника послова убиједи у потребу таквог захтјева.³⁰⁰

Пошто су у присуству црногорског представника на преговорима у Цариграду гледали крупне разлоге начелног карактера, аустријски амбасадор и велики везир су употребљавали разноврсна средства да би то онемогућили. Али-паша је изјављивао да пристаје на комисију састављену од инжењера специјалиста (која би израдила топографску карту Црне Горе), а да присуство званичног представника Црне Горе није потребно већ и због тога што ће комисија долазити у контакт са спановништвом Црне Горе, од њега добијати обавјештења и моћи лако ступити у додир са књазом Данилом. Велики везир је био спреман да прихвати учешће црногорског представника једино у случају ако би се разграничење вршило путем преговора између Турске и Црне Горе, а то је поткријепио чињеницом да се Порта није противила учешћу представника Србије приликом фиксирања њених граница 1838.

Енглески дипломатски представник у Цариграду изјављивао је да се учешће црногорског представника у комисији не може постићи, а када би то и било могуће — Црна Гора није имала инжењера који би могао учествовати у раду специјалиста.³⁰¹

Пошто је Тувнел саопштавао да не може постићи учешће црногорског представника у комисији, Валевски му је наредио, из обзира према захтјевима Русије, да употреби сва могућа средства и постигне сагласност Порте на учешће црногорског представника. Требало је да Тувнел увјери Али-пашу да се самим тим никако не поставља и питање независности Црне Горе, што је жељела Русија, и да се од тога не треба прибојавати.³⁰²

Средином јуна 1858. енглеска влада је дала нови, најконкретнији предлог. Лорд Малмесбери је предложио да се 15. јула 1858. у Дубровнику састане комисија од представника Русије,

²⁹⁹ Исто, д. 48, л. 25—31, Бутењев Горчакову, 3/15 VI 1858, бр. 86.

³⁰⁰ Исто — На овом извјештају Бутењева Александар II је написао: „Ја сматрам мишљења Бутењева врло тачним“.

³⁰¹ Исто, л. 39—43, Бутењев Горчакову, 10/22. VI 1858, бр. 89.

³⁰² Исто, л. 291—292, Кисељев Горчакову, 4/16. VI 1858, бр. 127.

Енглеске, Француске, Аустрије и Пруске, која би извршила увиђај на терену и констатовала територију Црне Горе из времена 1856. године, уз присуство турског и црногорског комесара. Комисија би резултате свог рада предала на разматрање представницима сила у Цариграду, који би се са Портом договорили о завршном споразуму. Дипломатском документу, којим би били закључени преговори у Цариграду, требало би прикључити карту коју комисија изради.³⁰³

По енглеском предлогу, представник Црне Горе није добијао иста права као и комесари великих сила. Руску владу то није задовољавало, али она није могла добити подршку Француске да се заједничким и енергичним демаршом, и то постигне, јер је Валевски сматрао да би такав захтјев наишао на велики отпор других сила.³⁰⁴ Црногорски представник је добијао, по енглеском предлогу, право посматрача. Француска је ипак обећала руској влади да ће подржати њен захтјев да црногорски представник, у случају потребе, буде позван да присуствује и конференцији представника сила у Цариграду.³⁰⁵

Послије упорних захтјева руске владе, Валевски је напokon пристао да француска влада заједно са руском енергично захтјева да представник Црне Горе добије иста права као и комесари великих сила. Он је изјављивао да је у датим околностима немогуће остварити жељу Русије (да се призна независност Црној Гори), али да су Француска и Русија у стању да постигну да се на Црну Гору гледа као на стварно независну земљу, а то је од особитог интереса за Русију. Француски министар је сматрао да би инсистирање на признању независности Црне Горе било којим начином — осујетило комисију за разграничење, па је мислио да се притиском Русије и Француске може постићи само то да разграничење буде извршено тако како би донијело што је могуће веће материјалне користи Црној Гори.³⁰⁶

Предлог енглеске владе био је углавном прихваћен од Француске и Русије, па су га, последице извјесног оппора, прихватиле потом и Пруска и Аустрија. Преостајало је да се дипломатским путем и Турска приволи на учешће црногорског представника у комисији, и да се постигне споразум око детаља одређивања и слања комесара на границу.

Енглески предлог изазвао је нове преговоре међу представницима сила у Цариграду и демарше на Порти око питања одласка комесара на црногорску границу.³⁰⁷

³⁰³ Р. И. Рыжова, Из историји, 153; ИИЕ. I—XXV, 57/128, Валевски Тувнелу, 25. VI 1858.

³⁰⁴ АВПР, К, 1858, д. 116 л. 332—338, Кисељев Горчакову, 18/30 VI 1858, бр. 137.

³⁰⁵ Исто, л. 372, тајна телеграфска депеша Кисељева, 14/26. VI 1858.

³⁰⁶ Исто, д. 117, л. 3—10, Кисељев Горчакову, 24. VI (6. VII) 1858, бр. 139.

³⁰⁷ Исто, д. 46, л. 57—60, Бутењев Горчакову, 17/29. VI 1858, бр. 92.

Послије заједничког демарша Бутењева и Тувнела, Порта је прихватила предлог Енглеске и циркуларном нотом (представницима сила у Цариграду) потврдила да пристаје на комисију пет великих сила која ће „израдити карту Црне Гоер“. Отоманска влада је уопште избјеглавала да у дипломатским документима стави било какав израз који би могао означавати да је она пристала на разграничење које може имати и најмање знаке гледања на Црну Гору као независну земљу. Порта је разграничење између Црне Горе и Турске у дипломатским документима квалификовала најчешће као успостављање граница између Херцеговине, Црне Горе и Албаније, дајући тиме до знања да она све те покрајине сматра својим провинцијама. У својој ноти Порта је подвлачила да ће једини задатак комисије бити да заједничким и сагласним радом изради топографску карту Црне Горе и сусједних јој крајева, са јасним и прецизним указивањем на својинске односе из времена 1856. године. Она је предлагала да сви чланови комисије добију идентичне инструкције.³⁰⁸

Велики везир се прибојавао да неће успјети да осујети присуство црногорског представника у било ком својству. Али-паша је износио намјеру да представнике великих сила убрзо позове на конференцију, да би се договорили о саставу комисије и инструкцијама које би јој биле дате. Примјећивало се, при том, да је велики везир одуговлачио да такав позив упути дипломатским заступницима сила у Цариграду, јер је очекивао долазак новог енглеског амбасадора, сер Хенри Булвера, од чије је подршке и дипломатске вјештине много очекивано, Тувнел и Бутењев су очекивали такву конференцију да би на њој још једном јавно добили увјеравања Порте да турске групе, експедоване у Херцеговину, неће бити употребљене за напад на Црну Гору и предложили мјере за умирење устанка у Херцеговини.³⁰⁹

Будући без инструкција, представници сила у Цариграду нијесу могли заузети одређен став према предлогу Али-паше за одржавање конференције на Порти. Очекујући упутства, енглески отправник послова добио је обавјештење да његова влада ступа у преговоре са кабинетима других сила око формирања комисије и да ће она бити именована од стране самих влада великих сила, а не од стране њихових амбасадора у Цариграду. Тиме је отпала и потреба за сазив прелиминарне конференције у Цариграду. Ускоро су владе великих сила почеле да именују своје представнике у комисији.³¹⁰

Пошто се приближавао предложени датум састанка комисије, прекинути су дипломатски разговори око чланова комисије и начина њеног рада. Детаљи око именовања комесара и давања

³⁰⁸ Исто, л. 70—71, прилог извјештају Бутењева Горчакову, 26. VI (6. VII) 1858, бр. 96; ИИБ 1—XXV, 57/136, Тувнел Валуевском, 3. VII 1858.

³⁰⁹ Исто, л. 65—69, Бутењев Горчакову, 24. VI (6. VII) 1858.

³¹⁰ Исто.

инструкција препуштени су самим заинтересованим владама. Француска влада је сматрала да комесари, у основи, не могу добити: никакав други задатак осим да на терену констатују територију Црне Горе из времена одржавања Париског конгреса и да свој извјештај доставе представницима сила у Цариграду.³¹¹ Такву инструкцију Валевски је упутио француском конзулу у Скадру Екару, одређеном за француског комисира у комисији. Екару је препоручивано да се са књазом Данилом споразумије да једног свог функционера делегира код комисије да би он помогао да се тачно утврде границе терена на коме је црногорски књаз имао власт у вријеме које је било узето за базу разграничења.³¹²

Очекујући конституисање комисије, дипломатски заступници у Цариграду водили су званичне и незваничне разговоре о начину утврђивања територије Црне Горе из марта 1856, и прикупљања података који су могли послужити за то. У тим разговорима руски и француски дипломатски заступници у Цариграду увијек су истицали да Грахово припада Црној Гори и да оно никако не може бити спорно.³¹³

Дипломатски заступници сила у Цариграду, а и они у Паризу и Бечу, прикупљали су податке на основу којих би стекли представу о величини црногорске територије из времена 1856. године, да би им то послужило при међусобним разговорима. У томе су особито били ревносни руски и француски амбасадор. Они су тражили да им конзули у Скадру и Дубровнику упуте преписе докумената који могу послужити у ову сврху и да им пруже и друге податке до којих могу доћи о величини црногорске територије. Циљ тих настојања био је да се за Црну Гору издјествују што већи територијални добици при разграничењу. Отуда су турски и француски дипломатски заступници као јасне доказе права Црне Горе на неке крајеве квалификовали и оне документе и податке који то формално нијесу били. Штавише, они су настојали да докажу да су неки од тих докумената и формални докази фактичке независности Црне Горе. То се особито односило на меморандум Порте од 1. јануара 1853. године, саопштен приликом напада Омер-паше на Црну Гору.³¹⁴

Руски амбасадор у Паризу прикупио је дипломатским каналима доста обиман материјал на основу којег је желио да докаже независност Црне Горе. Биле су то копије уговора између владике Петра II и херцеговачког везира, историјски докази о

³¹¹ ИИБ, I—XXV, 57/135, депеша Валевског Тувнелу, 3. VII 1858.

³¹² А. Лаиновић, Пobjеда на Граховцу, 186.

³¹³ АВПР, К. 1858, д. 46, л. 69, Бутењев Порчакову, 24. VI (6. VII) 1858, бр. 96.

³¹⁴ Меморандум Порте од 1. I 1853. Кисељев је квалификовао као доказ независности Црне Горе. (АВПР, К, 1858, д. 117, л. 142—143). Докуменат је објавио Benoit Brunswik, Recueil de documents diplomatiques relatifs au Montenegro, Constantinople 1876, 45—56.

независности Црне Горе још од времена Ивана Црнојевића, подаци о ратовању Црногораца са Турцима.³¹⁵

Руски дипломатски представник у Цариграду је руском конзулу у Дубровнику наредио да му достави све податке на основу којих би се могла утврдити територија Црне Горе и њена независност.

Пријатељски расположен према Црној Гори и желећи да разграничење изађе што повољније за њу, Петковић је представљао територију црногорске државе у прилично увећаном обиму. Руски дипломатски представник у Дубровнику је црногорском територијом сматрао и Спич, како би Црна Гора преко њега добила излаз на море. Он је знатно повећавао територију црногорске државе и на сјеверу, сматрајући да се она простире управо до Гусиња. Петковић је достављао Бутењеву преписе свих докумената из архиве руског конзулата у Дубровнику за посљедњих 30 година који би могли послужити за одређивање територије Црне Горе и њене независности. На основу фактичког стања, он је за својину Црне Горе сматрао Грахово, Крушевицу, Бањане, Пиву, Дробњак, Доње Васојевиће и Куче, које је Porta сматрала својом територијом.³¹⁶

Подаци о територији Црне Горе који су се налазили у архиву руског конзулата у Дубровнику били су доста уопштени, па је Петковић ангажовао ађутанта црногорског књаза Данила Вуковића да му прибави нове, прецизније податке о црногорско-турској граници.³¹⁷

Критеријуми које је Петковић узимао при одређивању територије Црне Горе били су доста лабави, па му је Бутењев наређивао да прикупи прецизније и сигурније податке о томе — званичне документе, мишљења пограничног становништва, опис фактичке граничне линије са посебним указивањем на спорна мјеста на њој. Право својине се, по мишљењу Бутењева, могло одредити на основу права коришћења, прикупљања пореза, суђења и расправљања, а уопште вршења мјесне управе преко лица постављених од стране Црне Горе или Турске. Руски дипломатски представник код турске владе сматрао је да би било веома корисно да се изради макар провизорна карта терена Црне Горе, као што је то већ био урадио француски конзул Екар.³¹⁸

Иако је желио да Црна Гора добије што повољније разграничење, француски конзул Екар није био увјерен да ће се моћи доказати да су Дрекаловићи 1856. припадали Црној Гори, а скеп-

³¹⁵ АВПР, К, 1858, д. 117, л. 96—159, „Материјали о независности Црне Горе“.

³¹⁶ ДМЦ, ПС, „Мемоар о територији и границама Црне Горе“, прилог извјештају Петковића, бр. 128, 18/30. V 1858.

³¹⁷ Исто, Петковић Кнорингу, 18/30. V 1858, бр. 125.

³¹⁸ Исто, Бутењев Петковићу, 13/25. VI 1858. и 26. VI (8. VII) 1858, бр. 501 — тајно.

тички је гледао и на захтјеве Црне Горе у погледу сасвим неопређијене граничне линије од Кома до Дробњака, гдје су власништва Турске и Црне Горе била тако измијешана да их је било врло тешко разграничити.³¹⁹

У току прелиминарних разматрања и размјене гледишта о величини државне територије Црне Горе, није се сасвим заборављало да се помене и фактичка независност Црне Горе. То су чинили представници Русије и Француске, али не да она буде и формално призната — пошто је то било немогуће постићи — већ да би се што више оправдао захтјев да се њеним границама обухвате и оне области које су Порта и Аустрија сматрале спорним.

Читав рад око разграничења био је тијесно повезан са питањем међународног признавања независности Црне Горе, иако су ту повезаност признавале једино Русија и Француска, док су остале силе, у првом реду Турска и Аустрија, упорно доказивале да су та питања сасвим одвојена једно од другог (и једино су на тој основи и пристајале на преговоре).

Као и дипломатски кругови, штампа је у разним земљама различито коментарисала ово питање, бранећи при том интересе својих земаља. Понека је „доказивала“ и право Турске на врховну власт над Црном Гором. У томе су се истицале особито турске и аустријске новине. Њихове наводе побијала је француска и руска штампа, па се тако наставила новинарска полемика, започета прије граховачке битке, о питању међународног положаја Црне Горе.

Извјесну улогу у доказивању фактичке независности Црне Горе одиграла је и књига Јана Вацлика, о праву Црне Горе на признавање независности, која се појавила баш у право вријеме.³²⁰

У својој књизи Вацлик је доказивао да је Црна Гора била увијек независна и да то стање треба признати и на међународном плану, а то је била и њена основна намјена. Књига је запажена и у дипломатским круговима; неки дипломати су њене доказе о црногорској независности сматрали доста увјерљивим.³²¹

Вацлик је и другим путем покушавао да докаже право Црне Горе на признавање независности. Своје гледиште о томе он је изнио и у једном меморијалу упућеном профу Валеовском, у намјери да он послужи при доказивању независности Црне Горе, како француској влади, тако и француским новинама у полемици са турским и аустријским листовима.³²²

Од полемике око питања међународног статуса Црне Горе није се одвајала ни расправа око величине територије која Црној

³¹⁹ Исто.

³²⁰ Jean Vaclick, La souveraineté du Monténégro et le droit des gens moderne de l'Europe, Leipzig 1858.

³²¹ АВПР, К, д. 145, л. 421, Кисељев Горчакову, 2/14. V 1858.

³²² Др Андрија Лаиновић, Једно Вацликово гледиште из 1858. године о независности Црне Горе, *Историјски записи* 1—2, 1957, 302—309.

Гори припада. Писање страних листова било је тим значајније што је дошло баш у вријеме када је међународна комисија утврђивала територију Црне Горе. Знатан број француских и руских новина и часописа објављивао је и основне географске податке о Црној Гори.³²³

Новине пријатељски расположене према Црној Гори су пажљиво пратиле све догађаје и дипломатске акције око црногорског питања. Захтијевале су што хитније сазивање конференције,³²⁴ побијале захтјеве аустријских листова да се граница Црне Горе успостави путем преговора између књаза Данила и Порте,³²⁵ доказивале независност Црне Горе,³²⁶ а као доказ за то, неке су објавиле и наводни ферман султана Селима III из 1799. којим се признавала независност Црне Горе.³²⁷

Све је то имало за циљ да докаже фактичку независност Црне Горе и подржи захтјеве за њено међународно признавање. Питање признавања независности Црне Горе постало је особито актуелно баш у вријеме када се снажно будила српска национална свијест и формирао се прави култ Црне Горе, па је српски народ у признавању независности Црној Гори гледао остварење једног од својих најкрупнијих задатака.³²⁸

У току преговора у Цариграду, вођених уочи конституисања комисије за разграничење Црне Горе, требало је постићи дефинитиван и изричит пристанак отоманске владе на учешће црногорског представника у комисији. Турска и Аустрија су се томе противиле, па своју сагласност на учешће представника Црне Горе у комисији нијесу дале све до почетка рада међународне комисије за разграничење.

Рад комисије за утврђивање граница Црне Горе

У року предвиђеном по енглеском предлогу није се могло постићи да се комисија конституише. До тог дана владе сила нијесу још биле именовале своје представнике, неке и због тога што су покушавале да осујете њено сазивање.³²⁹ Биле су потребне нове интервенције Русије и Француске, да би се убрзало слање комесара.

³²³ Journal de St. Pétersbourg, 699, 20.V (1. VI) 1858.

³²⁴ Le Nord, 140, 20. V; 143, 23. V 1858.

³²⁵ Le Nord, 140, 20. V 1858.

³²⁶ Journal des Débats, 5. i 7. VI 1858; Le Nord, 153, 2. VI 1858; Московские ведомости, 64, 29. V 1858.

³²⁷ Московские ведомости, 77, 28 VI 1858. — Аутентичност овог документа историографија је ставила под сумњу.

³²⁸ Доказивање фактичке независности Црне Горе, које се у ово вријеме вршило са циљем да се она и формално призна, било је један од разлога да наша романтичарска историјска школа упорно доказује да је Црна Гора увијек била независна.

³²⁹ В. Ђоровић, Лука Букаловић, 52.

Није се могло постићи да комесари добију идентичне инструкције, јер није било могуће ускладити ставове великих сила у питању Црне Горе, па су они добили различите задатке. Руски и француски комесар су добили упутства да се благонаклоно односе према Црној Гори и да постигну што више користи за њу, док су турски и аустријски комесари имали да настоје да разграничење испадне што неповољније за Црну Гору.

Задатак ове специјалне комисије био је да на терену прикупи информације и утврди сва мјеста која су се у марту 1856. налазила у својини Црне Горе, да о томе поднесу извјештај и прикључе му топографску карту Црне Горе са тачним и подробен описом свих мјеста која се налазе на граничној линији.³³⁰

Да би се тај задатак, који није био лак, извршио, комесари су имали да уложе много напора и прикупе све податке који би им олакшали рад. Руски конзул у Дубровнику је био упућен да укаже сву могућу помоћ руском комесару, да би се рад комисије обавио према жељама Русије, и био што повољнији за Црну Гору. Петковић је имао задатак да укаже помоћ руском комесару упознавањем са географским и историјским положајем Црне Горе у времену које је било узето за базу разграничења, да га упозна са усменим подацима које је (у одсуству докумената) требало узети у обзир, да му пружи сва обавјештења до којих може доћи о стварној црногорско-турској граници, да укаже на лица чија обавјештења могу бити уважена, да помогне познавањем језика и везама које је био успоставио. Требало је да ступи у најтјешње везе са француским конзулом и да сагласно са њим дјелује у току рада комисије, а та сагласност требало је да буде гаранција постизања за Црну Гору што повољнијег разграничења.³³¹

Иако Турска и Аустрија нијесу још формално биле дале своју сагласност на учешће црногорског представника у комисију, француски и руски конзул су позвали књаза Данила да одреди свог представника.³³²

Комесари великих сила су се, напokon, 20. јула 1858. сакупили у Дубровнику.³³³ Комисија се конституисала на својој првој

³³⁰ ДМЦ, ПС, Бутењев Петковићу, 26. VI (8. VII) 1858, бр. 501 — тајно.

³³¹ Исто.

³³² Исто, Петковић књазу Данилу, 27. VI (9. VII) 1858, бр. 16; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 268.

³³³ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 8/20. VII 1858, бр. 177. — Комисију су сачињавали: француски конзул у Скадру Екар (коме су били придодати генералиштабни капетан Желис и подофицир Офнер) — за Француску, генералиштабни инжењеријски капетан Влањали — у име Русије, генералиштабни капетан Јовановић и кнез Одескалки — за Аустрију, конзул у Мостару Черчил — за Енглеску, Штајн-Комински — за Пруску, специјални Портин комесар за погранична питања Кемал-ефендија — за Турску, и ађутант црногорског књаза Данило Вукковић — у име Црне Горе (A. Ubicini, Les Serbes de Turquie, études historiques, statistiques et politiques sur la principauté de Serbie, le Monténégro et les pays serbes adjacents, Paris 1865, 162; l'Annuaire des Deux Mondes, 1858—1859, p. 731; A.

сједници одржаној у стану турског комесара Кемал-ефендије 21. јула 1858. године.³³⁴ Гледишта комесара на рад и циљ комисије нијесу се могла разликовати од става њихових влада. Аустрија је свуда и на сваком кораку подржавала Турску против Црне Горе. Иако је њен отпор осујетио остварење крупнијих захтјева Црне Горе, Аустрија се тиме није задовољавала, па је хтјела да користи које би Црна Гора добила од разграничења сведе на најмању могућу мјеру. Пошто је постигла успјехе на дипломатском плану рјешавања питања разграничења, она је хтјела да приликом његовог спровођења што више нашкоди интересима Црне Горе. Тиме је бечка влада хтјела да Црну Гору казни за њену оријентацију на Француску и Русију и за њену политику која није одговарала интересима Беча. Аустрији није ишло у рачун да се преко крупнијих уступака повећа територија Црне Горе и да тако ојача њен углед, да се код херцеговачког и бокелшког становништва не би створио утисак да је Црна Гора и против воље Беча успјела да постигне велике успјехе.³³⁵

Црногорски представник у комисији Данило Вуковић је сматрао да неће бити тешкоћа око признавања његовог званичног својства, па је посетио све комесаре не искључујући ни турског. На првој сједници комисије, 21. јула 1858. године, турски комесар Кемал-ефендија се више пута обраћао црногорском представнику, а затим је аустријски комесар Јовановић изјавио да представника Црне Горе не може признати, пошто то не стоји у његовим инструкцијама. То је Кемал-ефендија једва и дочекао. Комесари Француске и Русије су се супротставили тврђењу аустријског представника и показали своје инструкције, у којима је стајало да је турски министар иностраних послова пристао на учешће црногорског представника. Комесари Пруске и Енглеске изјаснили су се сасвим неодлучно за признавање црногорског комесара. Спор око учешћа црногорског представника у комисији постао је тако врло оштар, па су се комесари сагласили да рјешење насталог спора препусте својим владама, о чему су их одмах и обавијестили.³³⁶

Лаинович, Побједа на Граховцу, 188). — Било је врло пожељно, ради утицаја на комесаре и пружања помоћи Црној Гори, да у раду комисије учествује руски конзул у Дубровнику Константин Петковић. Познати пријатељ Црне Горе Ј. П. Ковалевски је препоручивао Петковићу да присуствује раду комисије или да буде на Цетињу за вријеме њеног рада, да би могао пружити што више помоћи црногорском књазу. Петковић, међутим то није могао, пошто га није имао ко замјенити на дужности у Дубровнику. (ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 14/26. VII 1858, бр. 185). Нешто касније Петковић се дуже времена налазио на Цетињу, а на дужности у Дубровнику га је замјенивао руски конзул у Сарајеву Шулепњиков.

³³⁴ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 13/25. VII 1858, бр. 180.

³³⁵ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 53.

³³⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 13/25. VII 1858, бр. 180; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 268—269.

Аустријски комесар је својој влади предложио да се Екар као „велика сметња“ за рад одстрањити из комисије и да се, као изговор за такав захтјев, употреби то што он није специјалиста — инжењер. У насталој спору аустријска влада не пристане на учешће црногорског представника, а ако то она и уради — да се његов положај и утицај сведу на најмању мјеру, тако да он не добије основна овлашћења представника сила — право гласања и потписивања докумената.³³⁷

У току притиска на Порту, који су заједнички извршили дипломатски заступници Русије, Француске и Енглеске у Цариграду, у циљу прихватања црногорског представника, Али-паша је изјављивао да Порта не може пристати на то да црногорски представник добије иста права као и остали, да ће се сагласити само са тим да он добије право информисања комесара — без права учешћа у дискусијама и потписивања протокола. Аустријски интернунцијус барон Прокеш-Остен је изјављивао да његова влада не може пристати да њен представник буде на равнотози са црногорским. Амбасадор Енглеске сер Хенри Булвер је износио да излаз из настале компликације види једино у томе да се турском комесару даду иста овлашћења као и црногорском, али се Али-паша томе одмах успротивио. Бутењев и Тувнел су посредовали између предлога енглеског амбасадора, с једне, и захтјева Турске и Аустрије, са друге стране, па је под притиском свих тих демарша велики везир 24. јула 1858. изјавио да ће Кемал-ефендији наредити да књаза Данила позове да одреди свог представника у комисији. Такав је позив био сувишан, јер се црногорски комесар већ налазио у Дубровнику, али је Али-паша у томе видио нешто што одговара самољубљу Порте.³³⁸

Пристанак Порте на учешће црногорског комесара није се допао Аустрији, јер су тиме донекле умањене могућности за њене даље интриге.³³⁹

Пошто је добио наређење за то, Кемал-ефендија је 27. јула 1858. позвао из Требиња књаза Данила да одреди свог представника, који би се прикључио комисији и потписао карту пограничних крајева Црне Горе.³⁴⁰ На позив Кемал-ефендије одговорио је, дипломатски веома вјешто, секретар црногорског књаза Делари.³⁴¹

Чим је у комисији избио спор око пријема представника Црне Горе, турски комесар је пошао у Херцеговину да са устаници-

³³⁷ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 54.

³³⁸ АВПР, К, 1858, ц. 46, л. 124—130, Бутењев Горчакову, 15/27. VII 1858, бр. 107; ДМЦ, ПС Петковић Кнорингу, 29. VII (10. VIII) 1858, бр. 200

³³⁹ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 54.

³⁴⁰ А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 187—188.

³⁴¹ Исто, 188.

ма преговара о умирењу. Он се тамо дуже задржао, па тако није присуствовао почетку рада комисије.³⁴²

Пошто је ријешено питање учешћа црногорског комесара, техничка комисија је 28. јула 1858. отпловила из Дубровника за Пераст, одакле је сљедећег дана преко Рисна пошла за Грахово, гдје је требало да почне њен рад.³⁴³

У то вријеме турски комесар се налазио у Требињу, па није хтио да узме учешћа у раду комисије, нити да одреди свог замјеника. При том се Кемал-ефендија изговарао тиме што Херцеговина још није била умирена и да су стога постојали разлози да се прибојава за безбједност комисије од устаничких акција Зубаца. Турски комесар је, посредством енглеског комесара, предложио да се почетак рада комисије одложи за још неколико дана. Тиме је Кемал-ефендија хтио да књаза Данила присили да на устанике утиче да се што прије умире. Одустајање турског комесара од учешћа у раду комисије протумачено је и као намјера Порте да одуговлачењем рада комисије избјегне званичан однос са црногорским комесаром, како себе не би довела у ситуацију да се њени поступци схвате као било какав уступак Црној Гори у захтјевима за признавање њене независности.³⁴⁴

Увиђајући нужност присуства турског комесара у раду комисије, представници Енглеске, Француске, Пруске и Русије су покушавали да га на то наговоре. Послије интервенције дипломатских заступника Русије и Француске код великог везира, турском комесару је наређено да се прикључи комисији, која је и без њега била почела свој рад.³⁴⁵

Комесари су, пролазећи поред још несахрањених лешева турских војника, стигли на Грахово 29. јула 1858.³⁴⁶

Прије почетка рада, комесари су се договорили о начину прикупљања информација о крајевима који су у марту 1856. године чинили државну територију Црне Горе. Да би установили право власништва, комесари су позивали као свједоке главаре племена и друга лица у чије се свједочење могло вјеровати, како са црногорске тако и са турске стране. При том свједочењу дошла је до изражаја пристрасност свједока и настојање да се граница повуче што повољније за страну коју је испитивани представљао. Било је очигледно да су се погранични становници плашили да не изгубе имања која су сматрали својим, па је свако настојао да докаже своје власништво на земљиште које је било спорно. Свједочења су била толико контрадикторна да је било немогуће

³⁴² ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 21. VII (2. VIII) 1858, бр. 192.

³⁴³ Исто, Петковић Кнорингу, 20. VII (1. VIII) 1858, бр. 191; Вукова преписка VII, 343.

³⁴⁴ Исто, Петковић Кнорингу, 20. VII (1. VIII) 1858, бр. 191; Петковић Бутењеву, 21. VII (1. VIII) 1858, бр. 192.

³⁴⁵ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 46—49, Бутењев Горчакову, 5/17. VIII 1858, бр. 121.

³⁴⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 21. VII (1. VIII) 1858, бр. 192.

установити граничну линију која би задовољила обје стране, јер ни једна ни друга није пристајала на попустишање. Свједоци се нијесу могли погодити у томе од када се спорно земљиште налази у њиховом власништву; искази су им били толико различити да су се разликовали по знатно великом броју година од када се спорно земљиште налази у власништву спорних страна. Турци су обично тврдили да се спорно земљиште налази у њиховом власништву од давних времена и тражили су границу која би томе одговарала, а Црногорци су наводили новије, од када су га стварно и обрађивали. При тим свједочењима очито се показивало настојање Црногораца да преко комисије дођу до плоднијег земљишта, јер је то императивно захтијевало њихово имовно стање.³⁴⁷

Комисија за разграничење почела је рад на Грахову 30. јула 1858. године у одсуству турског комесара. Она је почела да на терену прикупља информације о праву власништва на имањима, почињући од аустријске тврђаве Драгаљ која је сматрана тромеђом између Аустрије, Турске и Црне Горе.

Послије сасвим противрјечних свједочења Турака и Црногораца о власништву на појединим земљишним парцелама, комисија је, изузев аустријског комесара, признала да Грахово припада Црној Гори. Турска је до тада упорно доказивала своје право на Грахово, а у томе ју је подржавала Аустрија — да би Црну Гору лишила тог врло важног мјеста за даљи политички продор у Херцеговину. Комесари су се увјерили да је Грахово и прије Омер-пашиног напада на Црну Гору припадало Црној Гори, а то што га је у току рата била запосјела турска војска под командом Дервиш-паше не може се узети као доказ да оно припада Турској. Из свједочења и фактичког стања комесари су увидјели да Граховљани нијесу одавно признавали турску администрацију нити плаћали харач, да црногорски представници прикупљају порез у Грахову и убирају царину.³⁴⁸ При свједочењу се увидјело да је врло тешко помирити опречна гледишта о праву власништва на погранична имања, па су комесари нотирали свједочења и захтјеве спорних страна, препуштајући коначно рјешење конференцији у Цариграду.³⁴⁹

Док је комисија радила на Грахову, Бањани и Зупци су захтијевали да буду прикључени Црној Гори. Они су изјављивали да никако неће пристати да се поново врате под власт Турака. Када су увидјели да неће бити припојени Црној Гори, хтјели су да чак силом спријече рад комисије.³⁵⁰

³⁴⁷ Исто, копија извјештаја Влангалија о раду комисије за разграничење Црне Горе и Турске, Цариград, 9/21. IX 1858.

³⁴⁸ Исто.

³⁴⁹ О томе детаљно у информацији комесара за разграничење објављеној код В. Ђоровића, Лука Вукаловић, 141—151.

³⁵⁰ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 55.

Пошто је прикупила информације о граничној линији према Грахову, комисија је, којој се прикључио и турски комесар, 4. августа 1858. продужила да прикупља податке о граници од Грахова према Бањанима, а затим између Ускока, Рудина и никшићких Турака, а 7. августа стигла је у Слано. Ту су представници никшићких Турака упорно доказивали своје право на знатан број имања.³⁵¹

У околини Никшића било је врло тешко помирити гледишта комесара и свједочења заинтересованих странака. Врло различити искази појавили су се и приликом прикупљања података о граници на територији Жупе никшићке. Уопште, граничење је било најтеже постићи тамо гдје се налазило више плодног земљишта, јер су за њ обје стране биле особито заинтересоване. У погледу Жупе никшићке појавио се готово исти спор као и у погледу Грахова. Француски и руски комесар су свједочења анкетираних лица квалификовали као јасан доказ да Жупа припада Црној Гори. Комесари Пруске и Енглеске су хтјели да нађу средину између схватања руског и француског комесара са једне, и представника Аустрије и Турске са друге стране. Они су прихватили тумачења да већи дио Жупе припада Црној Гори, али су признавали и свједочења никшићких Турака да је један дио жупских села чак и претходне године плаћао порез и друге дажбине Турској. Представници никшићких грађана су упорно тврдили да је читава Жупа њихова својина и да су Жупљани углавном стално плаћали дажбину за коришћење турских имања. Племенски главари и други анкетирани Црногорци упорно су доказивали да је Жупа још и прије 1853. припадала Црној Гори. Комесари се нијесу могли сагласити да конференцији предложи рјешење о припадности Жупе, мада је било много разлога да она припадне Црној Гори.³⁵²

Комесари су доста лако прихватили свједочење да Бијела и још један дио Ускока припадају Црној Гори, али су се зато појавила супротна свједочења о граници између Дробњака и Мораче (Морачана и колашинских Турака) и граници Горњих Васојевића који су припали Црној Гори.

Пошто су извршили анкетирање о граници између Братоножића и Куча, комесари су 18. августа стигли у Подгорицу. Ту су искрсле особито велике тешкоће око утврђивања државне припадности Куча. Турци, које је подржавао аустријски комесар, упорно су доказивали да Кучи припадају Турској, да црногорски књаз није ни силом могао учврстити своју власт у томе крају и да су сами Кучи 1856. одбацили власт Црне Горе и признали Турке. Свједоци из племена Куча доказивали су, међутим, да су они још у вријеме владишке Петра II припадали Црној Гори.

³⁵¹ Исто, 151—153.

³⁵² ДМЦ, ПС, извјештај Влангалија од 9/21. IX 1856.

Кучи су и за Турску и за Црну Гору били од особите важности. Црној Гори пружали су могућност даљег учвршћења њеног утицаја према сјеверу и задобијања јачег уплива међу албанским племенима. Преко њих би се изазивале сталне нестабилности у околини Подгорице, а били би од особите важности и за даље ширење Црне Горе према Албанији. Турци су били свјесни тога, па никако нијесу хтјели да признају аргументе које су потрзали свјedoци из Куча. И само стање у Кучима у 1856. години чинило је да се докази Турака не могу баш лако одбацити.³⁵³

Не мање тешкоће избиле су приликом утврђивања граничне линије између Спужа и Бјелопавлића и Пипера. Овдје су имања Турака и Црногораца била тако измијешана да је граничну линију било веома тешко провући. При утврђивању границе на овом сектору, Турци су особито настојали да Веље брдо остане у њиховом власништву. Аустријски комесар је уочавао стратегијску важност Вељега брда, па је енергично штитио интересе Турске и осујетио предлог француског и руског комесара да се оно додијели Црној Гори.³⁵⁴

Утврђујући граничну линију и даље на југ, комесари су могли саслушати сасвим супротна свједочења о граници према Љешанској и Ријечкој нахији и граничној линији према Црмници. Простор између Скадарског језера и Јадранског мора код Спича посматрали су само француски и руски комесар, док су се остали у то вријеме налазили у Скадру — како би избјегли притисак руског и француског комесара да Црна Гора добије излаз на море.³⁵⁵

Комисија је за доста кратко вријеме завршила рад. Сматрало се да је она пребрзо извршила свој задатак, и да је то један од разлога што није покушавала да ријешити многа гранична питања.³⁵⁶

Утврђивање граничне линије на терену ишло је врло тешко. Међу члановима комисије постојала је подвојеност, а турски и аустријски комесар су стално показивали злу вољу према Црној Гори. Аустријски комесар није хтио да попусти, руски и француски представник нијесу били много упорни у штитењу интереса Црне Горе, а пруски и енглески су се обично задовољавали каквом формалношћу, испуштајући тако да рјешавају веома важна питања Црне Горе.³⁵⁷ Ту подвојеност и свађу међу комесарима уочавао је и народ у пограничним крајевима.³⁵⁸

За вријеме рада комисије представници Француске и Русије су захтијевали да се ријешити и питање припадности Зубаца, Ба-

³⁵³ Исто.

³⁵⁴ В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 54.

³⁵⁵ ДМЦ, ПС, Петковић Ковалељском, 19/31. VIII 1858, бр. 232.

³⁵⁶ ПБЛ, ф. 356, фасц. 153, Бутењев Ковалељском, 26. VIII (7. IX) 1858.

³⁵⁷ ДМЦ, ПС, извјештај Влангалија, 9/21. X 1858.

³⁵⁸ Вужова реписка VII, 345.

њана, Шаранаца и Доњих Васојевића. Комесари су знали да су ови крајеви у марту 1856. признавали власт црногорског књаза и плаћали порез црногорској држави. Због отпора турског и аустријског комесара, руски и француски представници су се задовољили тумачењем да би захтјевом да се ова племена прикључе Црној Гори дошли у контрадикцију са својим конзулима који су настојали да се ови крајеви умире и самим тим их признавали за турску територију.³⁵⁹

Утврђујући граничну линију на терену, комесари нијесу рјешавали и питања пограничних имања. Чак је и руски комесар сматрао да је немогуће постићи да се призна природна граница Црне Горе и да отуда гранична линија неће ни мало допринијети онемогућавању сталних сукоба Црногораца са Турцима око пограничних имања. Комесари су дошли до увјерења да ће бити готово немогуће извршити замјену имања која остану са друге стране граничне линије, јер су Црногорци сматрали својим многа од имања на која су Турци полагали право и могли их понудити за размјену. Они су остављали могућност нагодбе и предлагали да се на граници, послите њеног фиксирања на терену, упутити мјешовита црногорско-турска комисија, која би извршила процјену имања која остану на другој страни границе и покушала да власнике нагоди око њихове замјене.³⁶⁰

Опречна свједочења пограничних становника и супротне жеље комесара утицали су да чланови комисије не стекну јединствено гледиште о линији коју би предложили за црногорско-турску границу. Комисија није улазила у рјешавање многих важних пограничних питања, већ их је препуштала новој комисији која би послите ње била одређена са специјалним задатком да регулише питања пограничних имања. Гранична линија коју је комисија предлагала на многим мјестима није била природна.

Нарочито велики спор међу комесарима изазвало је питање државне припадности Куча. За Куче је био особито заинтересован књаз Данило, па је упорно настојао да докаже да су они саставни дио Црне Горе. Тражећи подршку руског и француског конзула, он је доказивао да су Кучи одавно црногорски подданици, да су црногорска власт и утицај у том крају апсолутни и да се он ни у чему не разликује од осталих црногорских крајева. Црногорски књаз није признавао да се то што су Кучи за кратко вријеме послите њихове похаре од стране Црногораца 1856. признали турску власт може узимати као доказ да су они турски подданици, јер су много година и прије тога признавали власт црногорског владара. Сама интервенција Црногораца у Кучима 1856, како је то књаз Данило доказивао, била је унутрашња ствар Црне Горе, па је на свој начин и доказ да је црногорски књаз и тада

³⁵⁹ ДМЦ, ПС, извјештај Влањалија, 9/21. IX 1858.

³⁶⁰ Исто.

имао право на Куче; напoкoн да су то и сами Турци признавали тиме што тада нијесу интервенисали против Црногораца.³⁶¹ То што су се Кучи баш у вријеме Париског конгреса бунили против црногорске власти и што се она тамо привремено није могла осигурати није био, по изјавама књаза Данила, никакав доказ да они нијесу саставни дио Црне Горе. Црногорски књаз је доказивао да би он, по тој истој логици, имао много више права од Турске на Зупце, Крушевицу, Бањане, Шаранце, Доње Васојевиће и Суторину, који још од 1853. нијесу плаћали данак Турцима, а 1856. су несумњиво признавали његову власт. Изводећи даље закључке о оправданости својих захтјева у погледу Куча, књаз Данило је тражио да се Црној Гори прикључе и Зупци, Крушевица, Суторина, Шаранци и Доњи Васојевићи, пошто Турци у њима 1856. године нијесу могли обезбиједити своју власт.³⁶²

Црногорски књаз и турски функционери су и практичним потезима доказивали своје право на Куче. Непдје у то вријеме у Кучима су неки главари и сенатори и практичним радом доказивали да су Кучи саставни дио Црне Горе. То се постизало путем купљења пореза и учвршћења црногорске власти у томе крају. У Дрекаловићима је то ишло доста лако, али Фундина и Затријечач нијесу хтјели пристати на захтјеве црногорских органа, већ су се, наговарани на то од турских функционера, припремали за сукоб са Црногорцима.³⁶³

Захтјеви црногорског књаза у односу на Куче су препоручивани од стране конзула пријатељски расположених према Црној Гори. Руски конзул је својој влади и руком дипломатском представнику у Цариграду топло препоручивао захтјеве црногорског народа. Петковић је књаза Данила стално увјеравао да ће његова влада узети у заштиту оправдане црногорске захтјева.³⁶⁴

СТИЦАО СЕ УТИСАК ДА ЈЕ КЊАЗ ДАНИЛО БИО УГЛАВНОМ ЗАДОВОЉАН ЛИНИЈОМ КОЈУ СУ КОМЕСАРИ ПРЕДЛОЖИЛИ ЗА ЦРНОГОРСКО-ТУРСКУ ГРАНИЦУ, АЛИ НИЈЕ МОГАО НИКАКО ДА СХВАТИ РАЗЛОГЕ ЗБОГ КОЈИХ СУ КОМЕСАРИ ОСТАВЉАЛИ КУЧЕ ВАН ГРАНИЦА ЦРНЕ ГОРЕ. КЊАЗ ДАНИЛО ЈЕ ПОВЈЕРЉИВО САОПШТАВАО ПЕТКОВИЋУ ДА ЋЕ ЗАТРАЖИТИ ПОДРШКУ ФРАНЦУСКЕ ЗА ПОСТАВЉАЊЕ ТАКВЕ ГРАНИЦЕ КОЈА БИ ОБУХВАТИЛА И КУЧЕ. ЦРНОГОРСКИ КЊАЗ НИЈЕ БИО ДОВОЉНО УВЈЕРЕН ДА ЋЕ ФРАНЦУСКА, А ОСОБИТО ЊЕН СКАДАРСКИ КОНЗУЛ, УКАЗАТИ ПОДРШКУ ЊЕГОВОМ ЗАХТЈЕВУ У ПОГЛЕДУ КУЧА, ЈЕР ЈЕ ПОДОЗРИВАО ДА ЕКАР НЕ ЖЕЛИ ДА СЕ ЦРНОЈ ГОРИ ПРИКЉУЧИ И ДИО КУЧА КАТОЛИЧКЕ ВЈЕРЕ, И ДА ЈЕ ОТУДА СКЛОН ДА ПОДРЖИ ПРЕДЛОГ ТУРСКЕ ДА ОВАЈ КРАЈ ОСТАНЕ У САСТА-

³⁶¹ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 324—325.

³⁶² ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 9/21. IX 1858, бр. 257.

³⁶³ Д. Вукоан, Књаз Данило. Седма година владе, 324.

³⁶⁴ ДМЦ, Д. I, Петковић књазу Данилу, 25. VIII (6. IX) 1858; ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 9/21, IX 1858; Петковић Бутењеву, 9/21, IX 1858, бр. 257.

ву Албаније. Због таквих сумњи у подршку Француске, књаз Данило је све наде у погледу Куча везивао за подршку Русије.³⁶⁵

Пошто је завршила рад на терену, комисија је отпловила из Бара за Дубровник, гдје је стигла 24. августа 1858.³⁶⁶

По доласку у Дубровник, комесари су извјесно вријеме радили на формулисању својих извјештаја и упоређивању карте пограничних крајева Црне Горе. Дефинитивну карту нијесу израдили прије одласка у Цариград. У току припрема за одлазак у Цариград комесари су расправљали о резултатима разграничења и повољностима које су њима постигнуте за Црну Гору. Према Црногорцима пријатељски расположени комесари су увиђали да гранична линија коју су предложили не доноси много практичних користи Црној Гори. Она је у ствари представљала просто разграничење имања на граничној линији, остављала је неријешеним многа питања пограничних односа. Предложена линија није рјешавала многа крупна питања Црне Горе, мада је то црногорски народ већ дуго очекивао: није се дошло до тржишта, излаза на море, ни до већег комплекса плодног земљишта. Црногорци нијесу могли а да не увиде да разграничење не рјешава питања Црне Горе и не омогућава њен миран развој, па се зато неће отклонити стални немири у граничним крајевима.

Један од начина ублажавања такве ситуације Екар је видио у обезбјеђењу услова за нормалнији трговачки саобраћај Црне Горе са једном од турских лука на Јадранском мору. Ускоро по повратку комисије са терена у Дубровник, француски конзул је предложио да представници сила у Цариграду постигну са Портотом споразум о изградњи неутралног пута за транзитну трговину Црногораца, који би ишао од Никшића до Спича. Дионицу тог пута од Планинице до Спужа требало је да изграде Црногорци, док би Турска изградила пут преко овоје територије. Руски конзул је сматрао да је тај предлог врло неповољан, јер је, по његовом мишљењу, трговачки саобраћај на дијелу пута кроз турску територију зависио од турских расположења, а користи које би Црногорци имали од тог пута не би биле равне ономе што би изгубили када би Турцима дозволили слободан пролаз стратегијски веома важним путем од Никшића до Спужа. По мишљењу Петковића, давањем дозволе да Турци користе пут кроз Бјелопавлиће Црногорци би не само компромитовали слободу своје земље већ и рескирали да изгубе морални утицај који су имали у Херцеговини, пошто би Турци користили овај пут да приликом сваког немира у Херцеговини проведу њиме војску за умирење устанка. Петковић је зато Екаров предлог сматрао сасвим неприхватљивим за Црну Гору, па је сутерисао комесарима да предложе да се Црној Гори омогући слободан трговачки промет са

³⁶⁵ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 19/31. VIII 1858, бр. 232.

³⁶⁶ Исто.

осталим свијетом и да се избјегне пут који је за Турску био од велике стратегијске важности, а за Црну Гору није био нарочито нужан. Руски конзул је покушао да француског вицеадмирала приволи да сугерише Екару да одустане од свог предлога. Жиринен де ла Гравијер је изјављивао да увиђа колико је неповољан предлог француског конзула, па је изнио идеју да би за Црну Гору било повољније ако би јој се обезбиједио слободан трговачки саобраћај Скадарским језером, од Ријеке Црнојевића до Скадра, гдје би се налазило складиште иностране робе, чији би даљи транзит требало да буде обезбијеђен посебном конвенцијом између Турске и Црне Горе под заштитом европских сила.³⁶⁷

Уочавајући да неће бити могуће добити пристаниште на мору, црногорски књаз је захтијевао од сила да Црној Гори обезбиједе бар право транзитне трговине до мора.³⁶⁸

По повратку у Дубровник, комесари су радили на усаглашавању информација о територији Црне Горе. Њихов рад се одвијао далеко од Цариграда (гдје је требало да буде одоберен), а утицај дипломатских представника сила у Цариграду на рад комесара при изради докумената није могао бити довољно обезбијеђен. Комесари су због тога предложили да одмах отпутују у Цариград, да би тамо завршили рад на изради докумената. Предлог је потекао од енглеског комесара Черчила, што је његова влада одмах усвојила. Представници других сила у Цариграду нијесу се противили да комисија дође у турску пријестоницу и прије него што заврши рад. Дипломатски представници Русије и Француске су се прибојавали да ће се Аустрија и Турска успротивити да заједно са другим комесарима у Цариград дође и представник Црне Горе. Испитујући расположење дипломатских представника сила у Цариграду према доласку црногорског комесара, Бутењев је износио да је присуство црногорског комесара у Цариграду нормално и неопходно, пошто је он већ узео учешћа у раду комисије. Да би се избјегле нове тешкоће у вези с доласком црногорског комесара у Цариград, требало је прије свега придобити за то Енглеску. Енглески амбасадор у Цариграду сер Хенри Булвер се у почетку противио доласку црногорског представника у Цариград, али се касније сагласио да он буде укључен у рад са правом давања информација, ако дипломатски представници сила буду сматрали да су оне нужне.³⁶⁹

³⁶⁷ Исто, Петковић Кнорингу, 26 VIII (7. IX) 1858, бр. 239.

³⁶⁸ У разговору са Петковићем књаз Данило је изјављивао: „Околности Црне Горе без морског пристаништа не пружају нам могућности за опстанак; ми ћемо остати као и до сада са тијелом без душе али ако, по несрећи, због било каквог узрока, не буде нам могуће постићи оно што желимо, нека нам заједно са разграничењем буде осигурано, у крајњој линији право транзитне трговине.“ (ДМЦ, ПС, Петковић Ковалевском, 13/25. VI 1858, бр. 151).

³⁶⁹ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 81—83. Бутењев Горчакову, 19/31. VII 1858, бр. 128.

Иако није била постигнута сагласност сила по питању одласка црногорског комесара у Цариград, Данило Вуковић је отпутовао заједно са другим комесарима 4. септембра 1858. из Дубровника француском фрегатом »L'Impetueuse« за Крф, одакле је требало наставити пут бродом аустријског Лојда.³⁷⁰

Комесари су допловили у Цариград 9. септембра 1858. По доласку у турску пријестоницу комесари су још неко вријеме радили на изради карте Црне Горе и усаглашавању информација о својини Црне Горе из времена 1856. Црногорски комесар је ступио у повјерљиве преговоре са дипломатским заступницима Русије и Француске, пренио им захтјеве црногорског књаза за добијање Куча и његову захвалност на подршци коју су руска и француска влада указале Црној Гори при раду комисије.³⁷¹

Стање на црногорско-турској граници за вријеме рада комисије

Да би лакше дјеловале на дипломатском пољу, руска и француска влада су књазу Данилу стално савјетовале да одржава мир са Турцима. Одмах после праховачке битке књазу је препоручивано да прекине са подржавањем херцеговачког устанка и да свој уплив употријеби на његово умирење. Француска влада му је сутеријала да задржи дефанзивно држање према Турцима и стављала му до знања да је то основни услов за успјех дипломатских акција на разграничењу Црне Горе.³⁷² Руска влада је препоручивала књазу да питања своје земље строго одваја од ствари херцеговачких устаника, а своју дипломатску подршку условљавала је стриктним одржавањем мира на црногорско-турској граници. Књазу је стављено до знања да би мијешањем у унутрашње ствари Турске онемогућили успјех дипломатских акција у корист Црне Горе.³⁷³

Књаз Данило је схватио да је под таквим околностима најбоље прекинути подршку херцеговачком устанку и стрпљиво чекати резултате дипломатских акција у Цариграду. То се, наравно, тешко одразило на херцеговачки устанак. Међу устаницима се осјећало да Црна Гора не само напушта њихову ствар већ се и погађа с Турцима на њихов рачун.³⁷⁴

Француска и руска влада су тражиле од Турске да прекине концентracију трупа на црногорској граници. Ти захтјеви нијесу постигли жељени резултат. Као оправдање за слање својих трупа на црногорску границу, Порта је износила да питање умирења

³⁷⁰ Исто, л. 11. Бутењев Горчакову, 26. VIII (7. IX) 1858, бр. 134; ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 26. VIII (7. IX) 1858, бр. 239.

³⁷¹ Исто, л. 118--119, Бутењев Горчакову, 3/15. IX 1858, бр. 136.

³⁷² ДМЦ, Д I, Екар књазу Данилу, 17. и 19. V 1858; ПС, Петковић књазу Данилу, 5/17. V 1858, бр. 109.

³⁷³ ДМЦ, ПС, Петковић књазу Данилу, 2. V 1858.

³⁷⁴ Le Nord, 173, 22. VI 1858. — Ова проблематика је врло интересантна и недвољно изучена, али : ми овом приликом не можемо обрађивати.

устанка треба разликовати од ствари Црне Горе. Али-паша је порицао право француске и руске владе да се мишљају у унутрашња питања Турске. Велики везир је ипак изричито изјављивао да Турска неће обнављати нападе на Црну Гору.³⁷⁵ Пошто је устанак у Херцеговини сплашњавао, француска влада је то узимала као доказ да Порта нема потребе да тамо шаље нове трупе.³⁷⁶

И поред увјеравања да неће обнављати нападе на Црну Гору, Турска је наставила концентрацију својих трупа на црногорској граници. Кемал-ефендија је чак изјављивао да није добио никакво наређење за прекид војних дјејстава против Црне Горе.³⁷⁷ Турске трупе су се искрцавале у пруској луци, гдје су им аустријске власти указивале све могуће олакшице за даље експедирање у Херцеговину.³⁷⁸ У пруској луци се 31. маја 1858. искрцало 3.200 турских војника. Недјељу дана касније, они су, овечано испраћени од стране аустријских жандарма, отпутовали за Требиње, а 11. јуна се искрцало још 1.200 турских војника. Турски официри су говорили по Дубровнику да Порта шаље своје трупе у Херцеговину да би застарила Црну Гору и приморала је да умањи своје захтјеве. Стицало се увјерење да Турска стварно намјерава да обнови напад на Црну Гору.³⁷⁹

Турске трупе у околини Црне Горе су стално повећаване. Сем у Пружу, оне су се искрцавале и у Бару. По Албанији и Херцеговини позивани су башибозуци под заставу. Муслимани су стално раздраживани против хришћана, нарочито против Црногораца.³⁸⁰ У томе су им свесрдно помагали аустријски чиновници. Аустријанци су ревњосно прикупљали све податке који нијесу ишли у корист Црне Горе, свим средствима настојали да умање ефекат праховачке битке, ширили гласине о некултури и суровости Црногораца, настојећи да јавно мњење тиме окрену против Црне Горе.³⁸¹

По неким вијестима, средином јула 1858. године у Албанији се налазило око 27.000 турских војника, од којих 12.000 регуларне војске. Сматрало се да се у Херцеговини налази око 20.000 војника са 50 топова. Провијант и опрема за турску војску у Служу и Подгорици искрцавани су у Бару, а за ону у Херцеговини — у Пружу. Причало се да су Турци већ саставили план за напад на Црну Гору.³⁸²

³⁷⁵ АВПР, К, 1858, д. 46, л. 32, Бутењев Горчакову, 2/14. VI 1858; Бутењев Горчакову, 4/16. VI 1858.

³⁷⁶ Исто, д. 46, л. 44, Кноринг Горчакову 16/28. V 1858.

³⁷⁷ Исто, д. 182, л. 108, Кноринг Горчакову 16/28. V 1858.

³⁷⁸ Исто.

³⁷⁹ ДМЦ, ПС, Петковић Ковалевском, 1/13. VI 1858, бр. 141; Петковић Бутењеву, 2/14. VI 1858, бр. 142.

³⁸⁰ Исто, Петковић Кнорингу, 24. VI (6. VII) 1858, бр. 159.

³⁸¹ Исто, Петковић Кнорингу, 27. V (8. VI) 1858, бр. 135.

³⁸² Исто, Петковић Кнорингу, 8/20. VII 1858, бр. 177.

Црногорски књаз је зазирао од турских војних припрема и мало је полагао на миљубива увјеравања Порте. Ту бојазан потенцирао је недостатак муниције у Црној Гори.³⁸³ Књаз Данило је предузео мјере предострожности и доводио у ред невелика војна средства која су се налазила на Цетињу.³⁸⁴ Те припреме Црне Горе за одбрану изазвале су забринутост француског и руског конзула, јер су они у томе видјели могућност новог сукоба између Турака и Црногораца. Екар је покушавао да организује састанак књаза Данила са турским комесаром Кемал-ефендијом, не би ли се како постигла попустљивост Турске према Црној Гори.³⁸⁵

Помилање турских трупа на црногорској граници изазвало је нове дипломатске интервенције Русије и Француске у Цариграду.³⁸⁶ Француска влада није била спремна да иступи онако енергично како је то жељела руска влада. Валевски је изјављивао да преба имали повјерења у Портину изјаву да неће обнављати нападе на Црну Гору, и да би било врло незгодно мјењати се отвореније у унутрашње ствари Турске.³⁸⁷ Француски протест у Цариграду против концентрације турских трупа на црногорској граници учињен је на тај начин што је Тувнел скренуо пажњу великом везиру на његову изјаву да Турска неће напасти Црну Гору и тражио повлачење турске војске са црногорске границе.³⁸⁸ Да би задовољио Француску, Али-паша је изјављивао Тувнелу да ће турске трупе бити повучене чим се у Херцеговини успостави мир. Француски амбасадор је напоменуо великом везиру да ће његова и руска влада признати независност Црне Горе у случају да Турска обнови напад на њу.³⁸⁹

Гласови о намјери Турске да поново нападне Црну Гору изазвали су велику пажњу и у Бечу.³⁹⁰ У дипломатским круговима кружили су гласови да је за вријеме боравка Фуад-паше у Бечу између Аустрије и Турске постигнут споразум по коме је аустријска влада требало да укаже помоћ у утушивању устанка у Херцеговини.³⁹¹

И поред увјеравања Порте да неће обнављати напад на Црну Гору, погранични Турци су стално узнемиравали Црногорце. До тога је долазило особито на граници према Подгорици. Турски партизан у Подгорици је почетком јуна 1858. знатно појачан. По Албанији су купљени башибозуци и утуђивани за Подгорицу.

³⁸³ Исто, Петковић Ковалељском, 13/25. VI 1858, бр. 151; Петковић Кнорингу, 24. VI (6. VII) 1858, бр. 159.

³⁸⁴ Исто, Петковић Кнорингу, 8/20. VII 1858, бр. 177.

³⁸⁵ Исто, Петковић Кнорингу, 13/25. VII 1858, бр. 180.

³⁸⁶ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 332—338, Кисељев Горчакову, 18/30. VI 1858, бр. 137; ИИБ, I — XXV, 57/147, Валевски Тувнелу, 12. VII 1858.

³⁸⁷ Исто, л. 332—338, Кисељев Горчакову, 18/30. VI 1858, бр. 137.

³⁸⁸ Исто, л. 332—338, Кисељев Горчакову, 24. VI 1858, бр. 137.

³⁸⁹ Исто, д. 117, л. 3—10, Кисељев Горчакову, 24. VI (6. VII) 1858, бр. 139.

³⁹⁰ Исто, д. 182 л. 232—235, Кноринг Горчакову, 17/29. VII 1858, бр. 119.

³⁹¹ Исто, л. 200—201, Кноринг Горчакову, 6/18. VII 1858, бр. 113.

Ове војне припреме Турака у области Подгорице вршене су са знањем аустријског конзула у Скадру. Стицало се увјерење да се Турци припремају углавном због Куча — да би знатнијим војним снагама изазвали већи ефекат и присилили комисију да Куче призна за турску територију.³⁹²

У околини Подгорице догађала су се стална чаркања. До нешто већег сукоба дошло је 1. јула 1858, када је већа група Црногораца упала на турско земљиште у Загоричу.³⁹³

Знатно већи сукоб догодио се у Берима и Фармацима 24. јула 1858. По споразуму који је поп Буро Кусовац 1856. склопио са представницима подгоричких Турака, власници имања у Фармацима требало је да своја имања даду под аренду Црногорцима. За прве двије године аренда је била исплаћена, а у љето 1858. године, дознавши да ће међународна комисија расправљати питање прањика, Црногорци су полагали право власништва на земље које су били добили на обраду, па нијесу хтјели да Турцима исплате аренду.³⁹⁴ Око тих имања су се и раније догађали стални сукоби. Турци су хтјели да протјерају Црногорце са имања у Фармацима и да тамо задрже знатније војне снаге, како би приликом разграничења дали јачу подршку својим претензијама на имања која су сматрана спорним.³⁹⁵ Повод за сукоб од 24. јула 1858. у Фармацима био је то што су подгорички Турци 23. јула истјерали своју стоку на црногорско пасишта, а Црногорци их отуда отјерали.³⁹⁶ Сјутрадан је подгорички бригадни генерал Али-Риза-паша наредио својој војсци да отјера Црногорце са спорних имања у Фармацима. Око 3.000 Турака, са нешто артиљерије, пошло је из Подгорице и прешло ријеку Ситницу, која је сматрана прањиком између Црне Горе и Турске.³⁹⁷

Појава турске војске на земљишту које је сматрано спорним приморала је Љешњане да јој се супротставе, па је дошло до жестокога боја. Турске снаге су биле надмоћније, па су се Љешњани повлачили према Кокотима, дјје је пред вече престао бој. Љешњани су имали 8 мртвих и 40 рањених, а Турци 15 мртвих и 60 рањених војника.³⁹⁸ Сљедећег дана Турци су поново

³⁹² ДМЦ, Д I, Филип Лаиновић књазу Данилу, Скадар, 26. VI (8. VII) 1858.

³⁹³ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 7, копија извјештаја бригадног генерала Али-Риза-паше гувернеру Албаније Абди-паши, Подгорица 20. VI (2. VII) 1858.

³⁹⁴ ДМЦ, ПС, руски конзул у Скадру Сученков Петковићу, 28. VII (7. VIII) 1858. — повјерљиво.

³⁹⁵ Исто, Петковић Коваљевском, 27. VII (8. VIII) 1858, бр. 195.

³⁹⁶ Исто, Петковић Бутењеву, 21. VII (2. VIII) 1858, бр. 192.

³⁹⁷ АВПР, К, 1858, д. 46, л. 131, копија извјештаја Екара Тувнелу, Дубровник, 26. VII 1858.

³⁹⁸ АВПР, К, 1858, д. 46 л. 131, копија извјештаја Екара Тувнелу, 26. VII 1858; ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 21. VII (2. VIII) 1858; Сученков Петковићу, 19/31. VII 1858; Српске новине, 88, 3. VIII 1858.

прешли на црногорску територију, разорили Бери и опустошили њиве под дуваном.³⁹⁹

На глас о упаду турске војске у Љешанску нахију, књаз Данило је наредио мобилизацију Љешњана, Ријечана и Црмничана, па се већ ојутрадан последије боја у Фармацима у Љешанској нахији нашло око 4.000 Црногораца под командом војводе Мирика Петровића. Стицао се утисак да ће доћи до невог, још жешћег оубога с Турцима.⁴⁰⁰

Бој у Фармацима је изазвао хитну интервенцију француске и руске дипломатије. Француски амбасадор у Цариграду је добио наређење да на Порти изјави да ће сваки напад на Црну Гору његова влада сматрати као акт непријатељства против саме Француске. Тувнел је затражио да Порта одмах опозове бригадног генерала Али-Риза-пашу и нареди да се турска војска повуче са терена на коме се одиграо бој, јер ће у противном, одмах напустити Цариград.⁴⁰¹ На ултимативан захтјев Тувнела, велики везир је дао наређење да се опозове подгорички мудир и пристао да се формира комисија ради извиђаја кривнице за сукоб у Фармацима. Из Цариграда је одмах упућен специјални официр, који је имао да поднесе извјештај о сукобу у Фармацима.⁴⁰²

Француском конзулу Екару наређено је да књазу Данилу саопшти да може рачунати на пуну подршку Русије и Француске у случају напада Турака на Црну Гору. Са тим се руски двор у потпуности слагао.⁴⁰³ То је ускоро и саопштено црногорском књазу.⁴⁰⁴ Валевски је чак помишљао да француској флоти нареди да заузме Бар. Он је предлагао руској влади да и она, ради тога, упути своју флоту у Јадранско море.⁴⁰⁵

Вијест о нападу Турака на Црногорце одмах је схваћена као одлука Турске да поново зарати са Црном Гором и да тако онемогући оно што је европска дипломатија већ била постигла на Порти за Црну Гору.

³⁹⁹ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 21. VII (2. VIII) 1858, бр. 192; Journal de St. Pétersbourg, 762, 5/17. VIII 1858.

⁴⁰⁰ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 21. VII (2. VIII) 1858, бр. 192; Српске новине, 88, 2. VIII 1858.

⁴⁰¹ ИИБ, I—XXV, 57/156, Валевски Тувнелу, 28. VII 1858.

⁴⁰² Исто, л. 4—5, Бутењев Горчакову, 22. VII (3. VIII) 1858, бр. 112.

⁴⁰³ Исто, д. 116, л. 428, тајна депеша Кисељева Горчакову, 16/28. VII 1858.

⁴⁰⁴ ДМЦ, Д I, Жиријен де ла Гравијер књазу Данилу, 30. VII 1858.

⁴⁰⁵ АВПР, К, 1858, д. 116, л. 428, тајна депеша Кисељева Горчакову, 16/28, VII 1858.

Та вијест је веома забринула руску владу.⁴⁰⁶ Зато је Александар II одушевио ултиматум Француске у Цариграду.⁴⁰⁷

Конзули сила у Скадру одмах су интервенисали како би предуприједили нове сукобе. Црногорском књазу је савјетовано да Црногорцима забрани да се свете за турски напад. Конзуле је нарочито забрањивало прикупљање црногорске војске у Љешанској нахији.⁴⁰⁸ Захваљујући хитној интервенцији конзула у Скадру, није дошло до нових сукоба у Љешанској нахији. Француски конзул Екар је упутио са Прахова званично ноту скадарском гувернеру Абди-паши, у којој је енергично захтијевао да се турска војска одмах повуче, са земљишта на коме је дошло до сукоба. Конзули су чак захтијевали да се повуче дио војске из Служа и Подгорице. Екар је пријетио да ће француска влада у противном предузети мјере да би помогла Црногорцима против Турака. Руски конзул Сученков није имао инструкције да иступи тако енергично као француски конзул, па је Абди-пашу пријатељски наговарао да поправичној војсци најстроже нареди прекид дјejстава против Црногораца. Виновник сукоба у Фармацима, Али-Риза-паша је ускоро опозван са своје дужности, а на његово мјесто постављен је Осман-паша. Пристајући да изврши савјете конзула великих сила, скадарски гувернер није признавао да земљиште на коме се сукоб одиграо припада Црногорцима. Абди-паша је предложио да се формира комисија у коју би ушли чиновници аустројског, француског и енглеског конзулата, којој би било повјерено да на лицу мјеста утврди право власништва на земље у Фармацима.⁴⁰⁹ Он је отпутовао у Подгорицу да би издао најстрожа наређења да се чува поправични мир према Црној Гори. Скадарски гувернер је молио конзуле сила да утичу на књаза Данила да Црногорцима забрани изазивање сукоба са Турцима. Такав захтјев заједнички су упутили књазу Данилу француски, руски и енглески конзул.⁴¹⁰

Чим је обавијештен да је Порта издала наређење да се турска војска повуче са спорног земљишта, књаз Данило је наредио својој војсци у Љешанској нахији да се разиђе.⁴¹¹ Тако су

⁴⁰⁶ На извјештају Кноринга о сукобу у Фармацима Александар II је примијетио: „То је подло, последице датих обећања. Ево случаја за Француску да приступи обећаним мјерама. Надајмо се да овог пута, у крајњем случају, она неће одустати.“ (АВПР, К, 1858, д. 181, л. 428, тајна телеграфска депеша Кисељева, 14/26. VII 1858).

⁴⁰⁷ „То је блиставо“ — написао је Александар II на маргини извјештаја о француском ултиматуму у Цариграду. (АВПР, К, 1858, д. 116, л. 428, Кисељев Горчакову, 16/28. VII 1858).

⁴⁰⁸ ДМЦ, ПС, Сученков Петковићу, 19/31. VII 1858.

⁴⁰⁹ Исто, Сученков Петковићу, 26. VII (7. VIII) 1858.

⁴¹⁰ ДМЦ, Д I, француски, руски и енглески конзул књазу Данилу, 6. VIII 1858.

⁴¹¹ ДМЦ ПС, Петковић Кнорингу, 20. VII (1. VIII) 1858, бр. 191; Бутењев Петковићу, 18/30. VII 1858, бр. 572; књаз Данило Петковићу, 18/30. VII 1858.

онемогућени нови сукоби између Турака и Црногораца, а спор око боја у Фармацима је окончан. Преостајало је још само да се ријешити питање власништва на земље у Фармацима. Француски и енглески конзул хтјели су да то ријеше и без присуства турског комесара. Они су 5. августа 1858. сами обишли Фармаке и стекли увијерне да су испорна имања црногорско власништво.⁴¹² Скадарски гувернер да није хтио да сачека да техничка комисија (која је тада почињала да прикупља податке о црногорској граници) дође до Фармака и утврди коме они припадају, већ је предлагао да се тамо што прије пошаље посебна комисија, специјално ради тога задатка. У питању су били спорна имања и приходи са њих, које обрађивачи нијесу давали већ неколико година.⁴¹³

Сређином августа 1858, на Везировом мосту, француски конзул, подпорички мудир и ађутант књаза Данила Данило Вукковић постигли су са представницима Црногораца и подгоричких и сплшких Турака споразум о миру на неограничено вријеме. Црногорци су се обавезали да Турцима, власницима имања, којима су у посљедње двије године плаћали надокнаду за коришћење њихових имања, исплате утврђену аренду. Турци су пристали да за остала имања не траже никакву надокнаду.⁴¹⁴

Сукоб у Фармацима одиграо се у вријеме када је књазу Данилу било необично стало да не компромитује свој положај пред европском дипломатијом. Да би доказао своју мирољубивост, он се са Абди-пашом споразумио да питање својине на имањима у Фармацима ријешити мјешовита локална комисија. Комисија је образована уз посредовање скадарских конзула. У њу су ушли црногорски и турски представници и један делегат скадарских конзула, и то тумач енглеског конзулата Филип Лаиновић. За вријеме рада комисије турски представници су постављали захтјеве које црногорски делегати нијесу могли прихватити. Пошто се комисија није могла нагодити, а приноси са спорних земљишта већ покупљени, могло се сматрати да је привремено нестало разлога за нови сукоб око имања, те су конзули одлучили да комисија обустави рад.⁴¹⁵

Четири дана након сукоба у Фармацима дошло је до жестоког напада на Колашин. Колашкински Турци су били познати као веома сурови и фанатици са исконском мржњом према Црногорцима.⁴¹⁶ Они су били чувени као људи који не поштују много ни захтјеве турске владе, који се управљају по свом нахођењу и живе у непрекидним сукобима са Црногорцима.⁴¹⁷

⁴¹² Исто, Сученков Петковићу, 26. VII (7. VIII) 1858.

⁴¹³ Исто, Сученков Петковићу, 2/14. VII 1858.

⁴¹⁴ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 324.

⁴¹⁵ Др Андрија Лаиновић, Један црногорско-турски гранични спор 1858. г., *Историјски записи XIV*, 1958, 354—358.

⁴¹⁶ А. Гилфердинг, *Собрание сочинений*, том III, СПетербург 1873, 231.

⁴¹⁷ ДМЦ, ПС, Петковић Вутањева, 4/16. VIII 1858, бр. 209.

Војводе Новица Церовић и Миљан Вуков осјећали су се укорени хвалисањем оних који су учествовали у граховачкој бици. Зато су очекивали прилику да сами предузму какав већи подухват и тако докажу да нема разлога да буду прекоријевани што нијесу учествовали у бици на Граховцу. Те намјере убрзало је убиство брата војводе Миљана, Ђока, извршено 20. јуна 1858.⁴¹⁸ Побуђен жељом да освети брата, војвода Миљан је убрзао припреме за напад на Колашин. Припремао се тајно, да га књаз не би осујетио. У то вријеме међународна техничка комисија се припремала за одлазак на Грахово, па су иницијатори напада рачунали да ће Колашин, ако буде освојен, припасти Црној Гори. Била је то врло опасна и за интересе Црне Горе неподесна одлука. Она је могла компромитовати Црну Гору и отежати њено разграничење. Организатори напада су покупили војску по Васојевићима, Дробњаку, Ускоцима, Ровцима, Морачи, Братоножићима, а било је и нешто Куча.⁴¹⁹ У зору 28. јула извршен је добро припремљен напад на Колашин. Миљан Мишњић је са дијелом Морачана напао на Бабљак, Братоножићи и Кучи су напали на сами град, Миљан Вуков са Васојевићима на кулу Мушовића. Војвода Новица Церовић са Дробњацима и Ускоцима имао је задатак да први нападне на Колашинце на Сивајевини и да привуче на себе турске снаге. Напад је био страховит и изненадан. Колашински Турци су се позатварали по тврђим кулама. На жесток отпор Турака наишло се приликом освајања кула Башачовића и Мушовића и тврде куле Мартиновића на Башањем брду. Готово све куће у Колашину до темеља су порушене и попаљене. Све што се могло опљачкано је и разнесено. Такав налет стао је нападаче око 200 мртвих и рањених. Турака је појечено и изгорјело око 600.⁴²⁰

Напад на Колашин је био врло суров. Црногорци су палили све што су могли, убијали су жене и дјецу и пљиженили стоку.⁴²¹ Неки колашински Турци спасавали су се бјекством у Доњи Колашин. Заробљена су четири Турчина, које је војвода Миљан одмах пустио.⁴²²

Похара Колашина одиграла се у врло незгодно вријеме. Њоме се Црна Гора могла компромитовати у очима великих сила и европског јавног мњења, што је могло утицати на рјешавање питања Црне Горе о којима се тада одлучивало. До ње је дошло баш у вријеме када је француски амбасадор у Цариграду ултимативно захтијевао да се турска војска повуче са црногорске

⁴¹⁸ ДМЦ, Д I, књаз Данило вицеадмиралу Правијеру, 9. VIII 1858.

⁴¹⁹ Историјски институт у Титограду, Мемоари сердара Рада Турова Пламенца.

⁴²⁰ Војвода Миљан Вуков и Васојевићи. Мемоари војводе Гавра Вуковића, Цетиње, 1932, 23--24.

⁴²¹ ДМЦ, ПС, Петковић Ковалевском, 3/15. VIII 1858, бр. 208.

⁴²² ДМЦ, Д I, књаз Данило Правијеру, 9. VIII 1858.

територије у Фармацима. Напад на Колашин добро је дошао великом везиру — да дипломатским представницима сила у Цариграду укаже да су Црногорци кривци за све сукобе који се догађају на границама Црне Горе. Али-паша је свим представницима сила у Цариграду одмах предао циркуларну ноту у којој је протестовао против напада на Колашин.⁴²³ У Цариграду се одмах чуло о звјерствима Црногораца приликом тога напада. У турској пријестоници акција је представљена у најцрњој боји. Велики везир је енергично захтијевао сатисфакцију. Као надокнаду, Али-паша је тражио да се изврши непристрасна анкета на лицу мјеста, да Црна Гора надокнади сву штету причињену Колашинцима и врати заплијењену стоку. Велики везир је три том указивао да су Црногорци дивљал народ, недостојан пажње дипломатије.⁴²⁴ Али-паша је узимао напад на Колашин као доказ да је пристрасност Русије и Француске према Црној Гори одвећ велика и неподношљива за Порту.⁴²⁵ Турски комесар за гранична питања Кемал-ефендија квалификовао је напад на Колашин као крајње дивљаштво.⁴²⁶ Аустријски амбасадор је одмах подржао великог везира у протесту против напада на Колашин. Тувнел и Бутењев су настојали да ублаже тежак утисак који је произвела ова похара. При том су необично вјешто користили изјаву књаза Данила да се сукоб одиграо мимо његове воље.⁴²⁷

Напад на Колашин је у аустријским новинама одмах протумачен као дивљачко масакрирање и пљачкање.⁴²⁸ У бокелским и далматинским градовима чула су се оваковроне нагађања и преувеличавања. По Рисну су кружили гласови да је Колашин нападало 5.000 Црногораца, да је око 1.000 Турака изгорјело, а исто толико их заробљено.⁴²⁹ По Дубровнику се причало да су Црногорци имали и два топа и да се напад није могао извршити без књажевог знања. Заплашени широким плановима књаза Данила, аустријски чиновници су напад на Колашин тумачили као почетак неке широке акције Црне Горе за даљи продор према Србији и уједињавање са њом.⁴³⁰ Било је вијести да су Црногорци заробили око 200 жена и дјеце.⁴³¹ Аустријске новине су писале да су Црногорци заплијенили преко 10.000 прла стоке.⁴³²

⁴²³ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 46—47, Бутењев Горчакову, 5/17. VIII 1858, бр. 121.

⁴²⁴ L. Thouvenel, *Trois années*, 246.

⁴²⁵ АВПР, К, д. 47, л. 50—51, извјештај првог тумача руске амбасаде у Цариграду Арпиропула, 4/16. VIII 1858; ИИВ I—XXV, 57/162, Тувнел Валевском, 11. VIII 1858; 57/168, Тувнел Валевском, 1. X 1858, бр. 68.

⁴²⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Ковалевском, 27. VII (8. VIII) 1858, бр. 195.

⁴²⁷ Исто, д. 118, л. 74—77, Кисељев Горчакову, 19/21. VIII 1858, бр. 183.

⁴²⁸ *Agramer Zeitung*, 185, 1858.

⁴²⁹ Вукова преписка VII, 344.

⁴³⁰ ДМЦ, Д I, књаз Данило Правијетч, 9. VIII 1858.

⁴³¹ Д. Вуксан, Књаз Данило, Седма година владе, 323.

⁴³² *Agramer Zeitung*, 185, 1858.

Напад на Колашин веома је непријатно пао руској и француској влади, јер је слабио њихове позиције у сталним захтјевима на Порти. Француски и руски конзул су одмах дошли на Цетиње, да би књазу савјетовали шта да предузме да би умањео неповољан ефекат напада.⁴³³ По оцјени Петковића, напад на Колашин је био жалостан догађај који компромитује дотадашња настојања књаза Данила да сачува погранични мир, баца сјенку на Црну Гору и тако против ње ојекреће европско јавно мњење⁴³⁴

И црногорски књаз је о томе слично мислио. Он је знао да лош утисак суровог напада може компромитовати Црну Гору код европског јавног мњења. Зато је употребљивао сва средства да би умањео кривицу Црногораца. Он је упорно одбацивао и помисао да је напад извршен са његовим знањем. Сву кривицу за напад књаз Данило је оваљивао на војводу Миљана Вукова и Новицу Церовића. Дobar дио разлога за суровости приликом напада пребацивао је на колашинске Турке, који су, како је он то представљао, убиством брата војводе Миљана и плијењењем стоке Морачанима дали повод за освету. Он је доказивао да до напада не би дошло да његови организатори нијесу схватили да је турски напад на Бери почетак рата против Црне Горе.⁴³⁵ Црногорски књаз је упорно настојао да преко руског и француског конзула умањи неповољан ефекат напада. Руски дипломатски заступник у Цариграду одмах му је савјетовао да казни виновнике напада и врати заплијењену стоку Колашинцима.⁴³⁶

Да би умањео неповољан утисак који је пребало очекивати од колашинског крвопролића, књаз Данило је предузео енергичне мјере. И прије но што је добио савјете француског и руског конзула, он је послао у Морачу 40 перјаника — да ухапсе војводе Новицу и Миљана и доведу их на Цетиње. Перјаници су одмах ухапсили војводу Миљана, а Новица Церовић је утекао преко Прахова у Рисан, гдје се предао аустријским жандармима, да би затим слободно живио у Котору и изјављивао да му је жао што и Никшић није разорио као Колашин.⁴³⁷

Војвода Миљан је одмах лишен звања и затворен на Цетињу. Књаз Данило је врло вјешто поступио издавши прокламацију у којој је саопштавао да су виновници напада на Колашин лишени својих звања и привремено ухапшени. Да би умањео неповољан ефекат колашинске билке, књаз је најстроже забрањивао да се Турци узнемирују.⁴³⁸ Књажева прокламација је по-

⁴³³ Вукова преписка VII, 344.

⁴³⁴ ДМЦ, Д I, Петковић књазу Данилу, 30. VII (11. VIII) 1858.

⁴³⁵ Исто, књаз Данило Гравијеру, 9. VIII 1858; ПС, Петковић Бутењеву, 4/16. VIII 1858, бр. 209.

⁴³⁶ Исто, Петковић Бутењеву, 4/16. VIII 1858, бр. 209.

⁴³⁷ Вукова преписка VII, 346—347.

⁴³⁸ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 322.

стигла жељени ефекат. Њу су у цјелини објавиле аустријске и српске новине, а у изводима је достављена и француској влади.⁴³⁹

Бјекство веома популарног и утицајног Новице Церовића било је срачунато само на то да се књажевим енергичним мјерама дâ што већи публицитет. Црногорски књаз је вјешто протурао тласове да је тобоже обећао богату награду ономе ко му доведе Новицу Церовића на Цетиње.⁴⁴⁰

Књажева прокламација је учинила да се на колашкинску битку почне гледати друкчије. Књаз је управо то и жељео, а никако није намјеравао да стварно кажњава виновнике напада на Колашин. Чак се и у новинама тврдило да је сâм књаз Данило наговорио војводу Новицу да се за извјесно вријеме, док се ствар не слегне, удаљи из Црне Горе.⁴⁴¹

Војвода Новица је слободно живио у Котору, састајао се са Црногорцима, оправдавао војводу Миљана, али није испуњао против књаза и његове одлуке, па су његово „бјекство“ у Котору схватили као књажеву ујдурму.⁴⁴² Војвода Новица се из Котора јавио војводи Мирку Петровићу једним сасвим пријатељским писмом, у коме је преузео на себе сву кривицу за пожару Колашина.⁴⁴³

Ускоро је књаз Данило позвао војводу Новицу да се врати на Цетиње, да би се правдао пред комисијом која је имала да утврди његову кривицу. Новица Церовић се тобоже правдао да не може доћи прије но што му то дозволе аустријске власти.⁴⁴⁴ За то вријеме војвода Миљан се оправдао пред комесарима великих сила и кривицу за напад свалио на Турке. Када је дошао на Цетиње, и војвода Новица се оправдао пред представницима сила. Војвода Миљан је потом послат у Дубровник, да се правда пред конзулима великих сила. Подржавали су га руски и француски конзул, па је напослетку ослобођен оптужби. Тиме је уједно и књаз Данило ослобођен од оптужби да су Црногорци и он криви за напад на Колашин. Војводи Миљану је враћено одузето му оружје и звање.⁴⁴⁵

Црногорски књаз је одмах наредио да се сва заплијењена стока врати колашкинским Турцима.⁴⁴⁶ На изглађивање спора око колашкиног боја посебно је утицало и то што су Турци половином августа напали на Куче, посјекли неколико људи и за-

⁴³⁹ Из њих је прокламација књаза Данила прештампапа у српским и руским новинама. (*Српске новине*, 93, 19. VIII 1858; *Московские ведомости*, 98, 16 VIII); ДМЦ Д I, Гравијер књазу Данилу, 16. VIII 1858.

⁴⁴⁰ *Московские ведомости*, 97, 14. VIII 1858.

⁴⁴¹ *Agramer Zeitung*, 191, 1858.

⁴⁴² Вукова претиска VII, 346—348.

⁴⁴³ Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 322.

⁴⁴⁴ Исто.

⁴⁴⁵ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 4/16. VIII 1858, бр. 209; Војвода Миљан Вуков и Васојевићи, 25.

⁴⁴⁶ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 3/15. VIII 1858, бр. 208.

плијенили знатан број стоке. То је искоришћено као доказ да су Турци криви за све сукобе са Црногорцима.⁴⁴⁷

Нешто касније представници колашинских Турака су дошли на Цетинје да књаза замоле да им се врати преостала заплијенена стока. Они су изјављивали да ће чак и признати књаза за господара. Црногорски књаз није прихватио њихову молбу за прикључење Црној Гори, јер је знао да је то неостварљиво. Да би произвео што већи ефекат на њих, књаз је представнике колашинских Турака лијепо дочекао и препоручио им да живе у миру са Црногорцима.⁴⁴⁸

Кад нијесу смјели (од књаза) да се свете Турцима, Црногорци су им отворено прикосили. Користећи дозволу за слободан долазак у Подгорицу, Црногорци су се тамо појављивали накинђени медаљама узетим са Турака погинулих на Праховцу, а то је раздражавало подгоричке муслимане.⁴⁴⁹

Иако је настојао да докаже своју мирољубивост, књаз Данило је, врло вјешто и обазриво, и даље ширио утицај и ван граница. Томе је особито допринијело нагло дизање угледа Црне Горе последице праховске битке. Црногорског књаза су морали радовати захтјеви Херцеговаца за прикључење Црној Гори, јер је то била паранџија да ће јој се они у повољнијим околностима стварно и припојити. Пошто је био увјерен да ће Суторина некада ући у састав Црне Горе, књаз Данило је послао тамо црногорску заставу, која је половином септембра 1858. истакнута на једној кући у Слатини. То је потенцирало право црногорског књаза на дио Херцеговине и повећавало изгледе да се Турска присили да одустане од захтјева на Куче.⁴⁵⁰

Око црногорске заставе у Суторини било је много приче и претиске. Турци су на њу гледали мирно. Аустријске власти су у Задар и Беч послале више депеша у којима су јављали о тој застави. У Котору су се чули гласови да то није црногорска, већ руска застрада, и да она указује на јак панславизам у овом крају. Окружни начелник у Котору је од црногорског књаза званично захтијевао да да обавјештења о застави у Суторини. На то је црногорски књаз послао овог човјека да заједно са аустријским чиновником пође у Суторину и скине заставу, ако је она црногорска.⁴⁵¹ На лицу мјеста је утврђено да застрада није црногорска, нити уопште словенска, већ обично парче црвене тканине са бијелим крстом на себи. Представник црногорског књаза није хтио да скине такву заставу, а аустријски службе-

⁴⁴⁷ Исто, Петковић Коваљевском, 8/20. VIII 1858, бр. 216.

⁴⁴⁸ Српске новине, 376, 1858.

⁴⁴⁹ ДМЦ, ПС, превод писма Абди-паше конзулима у Скедру, 19. муха-рема 1275. (16. VIII 1858).

⁴⁵⁰ Исто, Петковић Кнорингу 23. IX (5. X) 1858, бр. 267.

⁴⁵¹ ДМЦ, Д I, Сенат црногорски Дојмију, 7/19. IX 1858; ПС, Петковић Кнорингу, 23. IX (5. X) 1858, бр. 267.

ник је очекивао да то навече уради.⁴⁵² Црногорски књаз је изјављивао да нема никакве везе са истицањем заставе у Суторини.⁴⁵³ Међутим, постојало је увјерење да је то урађено по књажевом наређењу.⁴⁵⁴ Застава је указивала да би тамошњи спаљивачи могли захтијевати да се Суторина прикључи Црној Гори. Годину дана раније Зубци су били иотјерали Турке из Суторине, притисли њихова имања и потпуно слободно живјели, па им је црногорска застава била ознака независности. Аустрија је била јако заинтересована да добије тај дио морске обале, а нарочито се плашила да Црна Гора преко Суторине не добије излаз на море. Књаз Данило није крио да су му аустријски чиновници нудили помоћ у томе, и то под условом да обећа да ће Суторину потом продати Аустрији.⁴⁵⁵

Аустријски чиновници су савјетовали Зубцима да скину црногорску заставу. Сеоски главар Шпиро Лучић није хтио ни да чује о томе, већ је свако вече заставу скидао, а ујутро је, на запрепашћење Аустријанаца, поново дизао. Застава је дефинитивно скинута тек годину дана касније, када је турска посада поново дошла у Суторину.⁴⁵⁶

Аустрија и Турска су се плашили овоког утицаја књаза Данила у Херцеговини. Крајем октобра 1858. по Херцеговини су поново скупљане масе башибозука. Они су јавно говорили да се спремају за напад на Црну Гору.⁴⁵⁷ Уплашени од јачег утицаја књаза у Херцеговини, аустријски чиновници су у својој стрепњи и претјеривали. Тако су по Дубровнику кружиле вјести да је књаз подигао утврђења на Праховцу, што је било нетачно.⁴⁵⁸ Почетком октобра се по Задру раширио глас да ће књаз Данило са масом Црногораца поћи на Прахово и да ће се тамо, под његовим предједништвом, одржати свесловенски конгрес. Причало се да ће томе конгресу присуствовати представници Руси, Бугара, Чеха, Србијанаца, Босанаца и Херцеговаца. Аустријанци су стално причали о наводним војним припремама Црне Горе, освајачким плановима књаза Данила и средствима која су му тобоже давале Русија и Француска.⁴⁵⁹

Књаз Данило је заиста намјеравао да пође на Прахово и да лично постави темељ цркви који је био одлучио да подигне у спомен на праховачку битку. За дочек књаза вршене су обимне при-

⁴⁵² ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 23. IX (5. X) 1858, бр. 267.

⁴⁵³ ДМЦ, Д I, књаз Данило Гравијеру, 18. X 1858; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 327.

⁴⁵⁴ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 23. IX (5. X) 1858, бр. 267.

⁴⁵⁵ Исто.

⁴⁵⁶ Исто; В. Ђоровић, Лука Вукаловић, 55.

⁴⁵⁷ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеви, 7/19. X 1858, бр. 287.

⁴⁵⁸ Д. Вуксан, Књаз Данило, Седма година владе, 327.

⁴⁵⁹ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеви, 7/19. X 1858, бр. 287; Петковић Кнорингу, 8/20. X 1858, бр. 290.

преме. Вијест о томе била се надалеко прочула. Сав Гатачки кадилук био је науумио да дође књазу на поклоњење. Његов долазак на Прахово имао би крупан ефекат на јачање црногорског утицаја у Херцеговини.⁴⁶⁰ Да не би дао повода за разна тумачења и нагађања, књаз Данило је, по савјету француског и руског конзула, одустао од намјере да посјети Прахово.⁴⁶¹

Конференција дипломатских представника сила у Цариграду

Пошто је техничка комисија завршила рад и предала материјал дипломатским представницима сила у Цариграду, дефинитиван споразум о разграничењу требало је постићи у преговорима са Портом. Већина дипломатских представника сила у Цариграду већ је раније истицала нужност што хитнијег дефинитивног споразума, али се у завршним преговорима наишло на нове тешкоће које су то одложиле. Дипломатски представници Русије и Француске су у разговорима са својим колегама истицали потребу одржавања прелиминарне конференције, ради постизања сагласности о заједничком иступању на Порти, али је то било немогуће постићи.⁴⁶²

Очекивало се да велики везир сам позове представнике сила на конференцију која би дефинитивно ријешила питање граница Црне Горе. Те наде се нијесу остваривале, пошто је Али-паша упорно одуговлачио да настави преговоре о овом за њега врло мучном питању. Велики везир је на разне начине покушавао да се разграничење расправи уз претходан услов признавања врховне власти Турске над Црном Гором. Питање разграничења Црне Горе расправљано је на сједници отоманске владе од 3. октобра 1858. Судећи по ономе што је Али-паша изјавио Тувнелу, турска влада је била стекла увјерење да линија коју је комисија предложила за границу Црне Горе одвећ задовољава црногорске претензије, па ће она зато предложити неку другу трасу. Велики везир није саопштавао прецизније каква би била та друга линија, али се по неким његовим алузијама стицао утисак да је Porta била нарочито незадовољна разграничењем у области Никшића.⁴⁶³

Испитијући расположење представника сила у Цариграду према изласку Црне Горе на море, Бутењев и Тувнел су помињали потребу прикључења Спича Црној Гори, али у томе нијесу били упорни, пошто су знали за отпор Аустрије том плану. Том захтјеву Бутењев је додавао и предлог да се регулише корито

⁴⁶⁰ Вукова преписка VII, 350.

⁴⁶¹ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 7/19. X 1858, бр. 287.

⁴⁶² АВПР, К, 1858, д. 47, л. 158—159, Бутењев Горчакову, 23. IX (5. X) 1858, бр. 145.

⁴⁶³ Исто.

ријеке Бојане и да се њиме обезбиједи слободан излаз црногорске трговине на море. У тим предлозима Тувнел и Бутењев нијесу наилазили на подршку представника осталих сила. Енглески амбасадор је изјављивао да је енглески конзул у Мостару Черчил сам поднио такав предлог, али да је он неостварљив, па представници сила не треба да се њиме баве, већ нека препусте да то Турска и Црна Гора регулишу билатералним преговорима.⁴⁶⁴

У дипломатске разговоре у Цариграду, уочи конференције, укључио се и црногорски комесар Данило Вуковић. Ађутант црногорскога књаза је сва надања везивао за подршку Бутења и Тувнела, па је у више разговора са њима истицао велику жељу књаза Данила да Кучи припадну Црној Гори. Црногорски комесар је преносио и жељу црногорскога књаза да се на конференцији постигне споразум о слободном транзиту црногорске робе преко турске територије, а то је поткрепљивао тиме што је Аустрија забрањивала транспорт оружја и муниције преко своје територије за Црну Гору.⁴⁶⁵

У току разговора међу дипломатским представницима сила у Цариграду, неке изјаве енглеског амбасадора Булвера много су забрињавале Бутења и Тувнела. Јер он није крио своје мишљење да комисија није тачно извршила свој задатак да је територија Црне Горе коју је комисија предложила знатно увећана и да су комесари били пристрасни у корист Црне Горе. Булвер је износио намјеру да на првој сједници конференције предложи да се његово мишљење усвоји и у протоколу констатује. По њему, дипломатски представници сила код отоманске владе не би могли прихватити мишљење да су комесари утврдили тачну границу, нити би се њихов рад могао квалификовати као дефинитиван, па би зато требало сматрати да су они прикупљали материјал који би амбасадорима сила у Цариграду послужио само за то да сами одреде границу Црне Горе. Ако се такво мишљење не прихвати, Булвер је сматрао да би на слjedeће прољеће требао послати нову комисију, која би била објективнија од ове.⁴⁶⁶

Ове изјаве енглеског амбасадора јако су забринуле Бутења и Тувнела, јер се из њих могло видјети да ће се на конференцији, уз аустријске, појавити и енглеске интриге. Зато су они својим владама упутили идентичне депеше у којима су предложили да се посредује у Лондону, како би Булвер одустао од намјере да изазове нове компликације у завршним преговорима око разграничења Црне Горе. Излаз из ситуације која би настала противљењем енглеског амбасадора они су видјели у томе што би се приликом на енглеску владу постигло да њен амбасадор

⁴⁶⁴ Исто, л. 170—173, Бутењев Горчакову, 30. IX (12. X) 1858, бр. 150.

⁴⁶⁵ Исто, л. 159, Бутењев Горчакову, 23. IX (5. X) 1858, бр. 145.

⁴⁶⁶ Исто, л. 170—173, Бутењев Горчакову, 30. IX (12. X) бр. 150.

у Цариграду прихвати карту коју су израдили представници сила или пак, у крајњем случају, да се пошаље нова комисија.⁴⁶⁷

Пошто је обавјештен о оваквом ставу енглеског амбасадора у Цариграду, Валевски је изразио наду да ће Русија и Француска имати јединствен став према том новом инциденту.⁴⁶⁸ Изјава Булвера изазвала је нова избјашњавања између руске и француске владе, са циљем да се избјегне онемогућење постизања споразума од стране Енглеске. Но и поред захтјева руске и француске владе енглески амбасадор није савим одустао од намјере да изазивањем инцидента на конференцији штити интересе Турске и нашкоди Црној Гори.⁴⁶⁹

Акцију Тувнела и Бутењева у корист Црне Горе ометао је и енглески министар колонија, у Цариграду веома утицајни лорд Стратфорд Редклиф, који је султана увјеравао у опасност која Турској пријети од све бољих односа између Русије и Француске. Бивши енглески амбасадор у Цариграду налазио се у турској пријестоници у вријеме рада конференције о разграничењу Црне Горе и није пропуштао да стално савјетује Порту. Он није заборављао да великом везиру нагласи да је и раније, за вријеме свог службовања у Цариграду, стално скретао пажњу на опасности од утицаја Русије на Балкану. Савјети утицајног лорда Стратфорда негативно су утицали на питање Црне Горе. На Порти се стекло увјерење да се Енглеска налази на њеној страни у рјешавању питања принципијелног карактера, и да се заједно са Турском супротставља рехабилитацији утицаја Русије на Балкану. Савјети лорда Стратфорда охрабрили су султана да одбија захтјеве за сазив конференције ради разграничења Црне Горе. Када је велики везир затражио одобрење да позове дипломатске представнике на конференцију, султан му то није дозволио. Али-паша је тада понудио султани оставку на дужност, пошто је сматрао да је немогуће одбити сазив конференције на коју је Porta већ била пристала. Султан је, напосокон, одобрио да се конференција сазове, али под условом да великог везира и министра иностраних послова Турске за вријеме рада конференције прати и предсједник Танзимата Мехмед-Ружди-паша, који је био велики присталица султанова мишљења о Црној Гори.⁴⁷⁰ Још прије почетка конференције о питању разграничења Црне Горе могло се видјети до каквих ће компликација доћи. Било је очито да ће аустријски амбасадор на све начине настојати да резултати конференције буду што неповољнији за Црну Гору. Непосредно уо-

⁴⁶⁷ Исто, л. 174, копија тајне телеграфске депеше Бутењева и Тувнела Горчакову и Валевском, 28. IX (10. X) 1858.

⁴⁶⁸ Руски цар је био сагласан са тим. На депешу Кисељева која је о томе јављала, Александар II је написао: „Савим!“ (АВПР, К, 1858, д. 118, л. 177—179, Кисељев Горчакову, 1/13. X 1858, бр. 221).

⁴⁶⁹ Исто, д. 118, л. 202, Кисељев Горчакову, 25. X (6. XI) 1858, бр. 229.

⁴⁷⁰ Исто, д. 47, л. 208—209, Бутењев Горчакову, 4/16. X 1858, бр. 156 — тајно.

чи сазива конференције питање разграничења Црне Горе се поново компликовало изјавама енглеског амбасадора. Зато се није могло очекивати да ће конференција брзо завршити свој рад, а још мање да ће њени резултати бити особито повољни за Црну Гору.

Питање разграничења Црне Горе није се могло много одуговлачити. Осјећајући отворену подршку Аустрије и пријатељство Енглеске, Порта се надала да интереси Турске на конференцији неће бити много оштећени, па је пристала да дипломатске представнике сила позове на конференцију. Вршилац дужности министра иностраних послова Турске Махмут-паша учинио је то, напоскон, циркуларном нотом од 13. октобра 1858. Конференција је требало да отпочне сљедећег дана. Придржавајући се става да у дипломатским документима не стави ниједан израз који би се могао протумачити као њено одустајање од претензија на врховну власт над Црном Гором, Порта је саопштавала да ће конференција расправљати извјештај комисије која је имала задатак да констатује својинска права на неким спорним имањима.⁴⁷¹

Конференција дипломатских представника сила у Цариграду отворена је 14. октобра 1858. у дворцу Каулација, пољској резиденцији великог везира Али-паше.⁴⁷² Председавао јој је велики везир. Чланови међународне комисије за утврђивање граница Црне Горе нијесу присуствовали конференцији, али су се са њима консултовали дипломатски представници њихових земаља.⁴⁷³

По отварању засједања Али-паша је предложио конференцији да прихвати протокол којим би се признавала врховна права Порте над Црном Гором, што би послужило као полазна тачка даљих преговора и било услов да Турска учини уступке Црној Гори. Он је прочитао своју формулацију пасуса, састављеног у смислу овог захтјева, који је требало да послужи као преамбула протокола којим би се констатовало дефинитивно разграничење Црне Горе. Примјећивало се да велики везир није био увјерен да ће његов предлог бити прихваћен и да га је поставио са циљем да му код султана и турских министара послужи као доказ да је довољно енергично бранио интересе Турске. Дипломатски представници Русије и Француске су увидјели колико је предлог великог везира уперен против интереса Црне Горе, па су стекли увјерење да је Турска на разграничење са Црном Гором при-

⁴⁷¹ Исто, копија ноте Мехмед-паше представницима сила у Цариграду, 13. X 1858.

⁴⁷² Конференцији су присуствовали: велики везир Али-паша, вршилац дужности министра иностраних послова Махмуд-паша и председник Танзимата Мехмед-Ружди-паша — у име Турске, аустријски отправник послова проф Лудолф, француски амбасадор Тувнел, енглески амбасадор сер Хенри Булвер, пруски отправник послова генерал Вилденбрух и руски отправник послова А. Бутењев. (Le Nord, 316, 12. XI 1858).

⁴⁷³ Le Nord, 316, 12. XI 1858.

стала само из обзира према великим силама. Они су са запрепашћењем констатовали да Porta не одустаје од претензија на врховну власт над Црну Гором. Француски амбасадор се енергично успротивио предлогу Али-паше, изјавивши да није овлашћен да стави свој потпис на докуменат који би лочињао преамбулом коју је предложио велики везир и да конференција није сазвана ради расправљања међународног положаја Црне Горе, већ једино ради њеног разграничења. Руски дипломатски представник је изјавио да чак нема ни потребе да се са својом владом консултује о предлогу великог везира, и да му инструкције забрањују да узме учешћа у преговорима који би се тицали међународног положаја Црне Горе, па ће бити приморан да напусти конференцију ако она прихвати предлог великог везира. Аустријски дипломатски представник је отворено подржао предлог Али-паше. Енглески амбасадор је покушао да посредује између гледишта представника Турске и Аустрије, са једне, и представника Русије и Француске, с друге стране па је доказивао да предлог великог везира не може бити предмет разматрања конференције. Пруски представник је прихватио мишљење Булвера да конференција, и поред уважавања разлога који су Али-пашу побудили на овај предлог, овом приликом не може расправљати о њему. Око предлога Али-паше се повела дуга дискусија. Дипломатски представници Русије и Француске нијесу допуштали никакву средину између свога гледишта и онога које је изложио велики везир. Тувнел је доказивао да рад комисије треба да буде основа рада конференције, да она може расправљати једино спорна питања граничне линије, а не и питања политичког карактера. Француски амбасадор је упорно бранио мишљење да конференција нема другог задатка осим да потврди рад комисије и да га тиме укључи у међународно право.

Да би изашла из насталог спора, конференција је прихватила предлог аустријског отправника послова — да Porta, као оправдање за свој пристанак на разграничење, упути представницима сила антидатирани докуменат у коме би задржавала право да у току рада конференције даје наслове и одређује врсту докумената који би констатовали разграничење Црне Горе. Због тога је Porta представницима сила предала докуменат који је добио датум 20. маја 1858. и имао облик депеше коју је тобоже тог дана велики везир упутио Фуад-паши у Париз.⁴⁷⁴

Прихватајући предлог аустријског представника на конференцији, Тувнел и Бутењев су нагласили да неће дозволити да се на рачун обзира према Турској било чиме крње права Црне Горе. Они су искористили ситуацију да изјаве како је и сама чи-

⁴⁷⁴ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 208—214, Бутењев Горчакову, 4/16. X 1858, бр. 156. — тајно; л. 216, превод телеграфске депеше великог везира Фуад-паши у Париз, 8/20. V 1858; Le Nord, 316, 12. XI 1858.

њеница да су неке силе биле спремне да признају права Турске над Кучима показивала њихову пристрасност и недовољно поштовање права Црне Горе.

Пошто је инцидент око предлога Али-паше расправљан, представници Русије и Француске су предложили да се пређе на разматрање граничне линије коју је предложила комисија, идући оним редом којим је то изложено у информацији комисије која је пребало да буде база разграничења. Пошто се прешло на разматрање информације комисије, велики везир и гроф Лудолф су одмах изјавили да су информације комисије у погледу Грахова нетачне. Булвер је посредовао између представника Турске и Аустрије и заступника Русије и Француске, па се велики везир напокон сагласио с тим да Грахово припадне Црној Гори. При расправљању границе у Рудинама и Ускоцима нијесу се појавили већи спорови, али се зато велики везир успротивио констатацији комесара да Жупа никшићка припада Црној Гори. При расправљању границе према Никшићу дошло је до врло оштрих спорова представника Русије и Француске са великим везиром, кога је подржавао аустријски отпраник послова. Пошто се због непопустљивости Тувнела и Бутењева није могла лако наћи средина између опречних гледишта, конференција је прекинула рад. Тај прекид је јако компликовао даљи рад конференције, па су Тувнел и Бутењев поново консултовали своје владе. Руска влада је одлучила да њен представник на конференцији иступа крајње одлучно и да обезбиједи прихватање линије која је за Црну Гору ионако била неповољна.⁴⁷⁵

Конференција је наставила рад 18. октобра 1858. На новом засједању Али-паша је поново захтијевао да се прије разграничења ријешти питање врховне власти султана над Црном Гором. Представници Русије и Француске поновили су доказе са претходне сједнице и одбили да расправљају о том питању. Проф Лудолф је, подржавајући Али-пашу, изјавио да конференција има право да не прихвати предлог комисије, која је, како је он изјавио, састављена под притиском Русије и Француске, и да нема разлога да се политички обзири потчињавају техничким питањима. Нови прекид рада конференције био је већ на помолу. Посредовањем енглеског амбасадора, Али-паша је пристао да конференција настави разматрање граничне линије. Велики везир није пристајао да граница Црне Горе обухвати и Жупу никшићку и Горње Васојевиће, јер се сматрао да су они спорни. Око тога се повела дуга дискусија. Доста чудан случај прекинуо је даље разговоре. Један гардијски официр је неочекивано позвао Али-пашу код султана. Тиме је рад конференције прекинут. Исте вечери се у дипломатским круговима дознало да се у то вријеме код султана налазио лорд Стратфорд.⁴⁷⁶

⁴⁷⁵ Исто, л. 208—214, Бутењев Горчакову, 4/16 X 1858, бр. 156 — тајно.

⁴⁷⁶ Le Nord, 316, 12. XI 1858.

Трећа сједница конференције одржана је 21. октобра. На њој је велики везир изјавио да Порта одустаје од захтјева да се у протоколу конференције изричито нагласи да Црна Гора представља саставни дио Турске. Послије тога се прешло на расправљање граничне линије од Васојевића до Куча. Аустријски и турски представници су покушавали да учине неке измјене у траси коју је комисија предложила, али су се представници Русије и Француске томе противили. Особите тешкоће појавиле су се при разматрању границе према Кучима. Пошто се питање државне припадности Куча показало доста замршеним, конференција је прекинула рад, у нади да ће на сљедећој сједници питање граница Црне Горе бити коначно ријешено.⁴⁷⁷ У тим дискусијама истицана је и нова траса, базирана на оној коју су предложили комесари, али у неколико измијењена. Бутењев и Тувнел су се залагали да Кучи остану у саставу Црне Горе. Енглески амбасадор је изјављивао Тувнелу да би он подржао предлог да се Кучи припоје Црној Гори, ако би Порта на то пристала. Тувнел је ову изјаву одмах пренио Порти, да би Али-паша дао времена за размисљање до почетка сљедеће сједнице.⁴⁷⁸

На четвртој сједници конференције, одржаној 25. октобра, Али-паша је разним дипломатским документима доказивао да су Кучи одувijek били саставни дио Турске и да се отуда никако не могу прихватити захтјеви књаза Данила да се они признају саставним дијелом Црне Горе. Тувнел и Бутењев су више пута указивали на грешке у документима које је износио велики везир, и понављали доказе о припадности Куча Црној Гори. Иако су енергично тражили да се Кучи припоје Црној Гори, дипломатски представници Русије и Француске интимно нијесу били увјерени да су они у марту 1856. били поданици црногорскога књаза.

Пошто су аргументи обију страна најзад исцрпљени, није се могло очекивати да би даља дискусија могла донијети какве користи, па се прешло на разматрање нове граничне линије коју су предложили турски и аустријски представници. Тај предлог је формулисао велики везир, а по њему је гранична линија, у основи, требало да изгледа овако:

1. да Клобук буде ослобођен од притиска Црногораца и да ради тога граница прође правом линијом са Шупље греде на брдо Вердар;

2. да нова гранична линија у Жупи Никшићкој буде прихваћена већином гласова, као и граница према Бијелој, пошто оне нијесу биле 1856. у саставу Црне Горе;

⁴⁷⁷ Исто.

⁴⁷⁸ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 261—266, Бутењев Горчакову, 18/30. X 1858, бр. 166.

3. да Горњи Васојевићи припадну Црној Гори под условом да се комисији која буде фиксирала границе на терену даду инструкције да се они праведно разграниче са Доњим Васојевићима;

4. да Кучи неоспорно припадну Турској, и

5. да се граница према Фармацима и Берима утврди према линији коју је комисија предложила.

Тувнел и Бутењев нијесу хтјели прихватити линију коју је предложио велики везир. Они су доказивали да би повлачењем границе која би обезбиједила несметан саобраћај Турцима до тврђаве Клубук Црној Гори био одузет знатан дио Грахова, и да због тога не могу на то пристати. Енглески амбасадор, који је у току дискусија стално посредовао, предложио је да се, за уступање Турској дијела Прахова, Црној Гори предаду Кучи. Пошто руски и француски представници нијесу пристали на предлог да се Црној Гори одузима ма и најмањи дио Грахова за узврат за уступање Куча, Булвер је предложио да се, у одсуству могућности компензација, прихвати линија коју је предложила комисија.

Закључујући дуге расправе о Кучима, Али-паша је изјавио да не може прихватити ни једну од линија које су предложене на конференцији и обећао да ће на сљедећој сједници дати прецизан предлог граничне линије.⁴⁷⁹

Очекујући да велики везир саопшти свој нови предлог, Тувнел је износио мишљење да ће, ако Портин предлог не буде прихватљив, бити нужно захтијевати нову комисију и конференцију. По мишљењу француског амбасадора, које је у цјелини усвајао и Бутењев, свако даље расправљање значило би само губљење времена, пошто су сви детаљи граничне линије већ размотрени. Тувнел се није устручавао да констатује како ни сама Порта не умије довољно штитити своје интересе, када одбија да у цјелини прихвати линију коју је комисија предложила, а која је захватала најмање што се могло дати Црној Гори. Послије свих замршених дискусија и отпора турских представника и аустријског отправника послова, Бутењев и Тувнел су са жаљењем морали констатовати да су исцрпили сва средства да би представнике осталих сила придобили да прихвате њихово мишљење, и да им због тога не преостаје ништа друго сем да издјејствују да конференција у цјелини потврди рад комисије.⁴⁸⁰

Представници Русије и Француске су увиђали да се разграничење Црне Горе, онакво какво су га предложили комесари, своди на констатовање својинских односа на граничној линији и да не представља особиту корист за Црну Гору. Ако би се и прихватило предложено разграничење, оно не би ријешило многа питања односа Црне Горе са Турском, а још мање би омогућило

⁴⁷⁹ Исто, л. 261—266, Бутењев Горчакову, 18/30. X 1858, бр. 166; ИИБ, I—XXV, 57/199, Тувнел Валевском, 27. X 1858.

⁴⁸⁰ Исто.

економски развој Црне Горе. Тувнел и Бутењев су зато предлагали својим колегама: да подрже њихов захтјев да се Црној Гори омогући слободан транзит преко турске територије до Спича, да се детаљно регулишу погранична питања Црне Горе и Турске, затим право лова и пловидбе на Скадарском језеру, и да се постигне уговор о пограничним имањима. Што се тиче идеје да се за Црну Гору испослује излаз на море, Тувнел и Бутењев су сматрали да би било сувишно и постављати такав захтјев на конференцији, пошто су увиђали да га представници осталих сила не би подржали. Демарши француског и руског представника да се на конференцији регулишу гранична питања између Црне Горе и Турске нијесу успјели, али су приморали Порту да излаз из нових компликација које би настале новим енергичним притиском Русије и Француске потражи у пристанку да у цјелини прихвати граничну линију коју је предлагала комисија. Али-паша је изјављивао да је то урадио једино из обзира према француском цару. Тиме је велики везир стављао до знања да је читав пристанак Порте на разграничење Црне Горе са Турском само производ њених обзира према великим силама, а не и резултат било какве промјене у њеном гледању на међународни статус Црне Горе. Када су представници сила, на крају, пристали да то исто ураде, питање разграничења Црне Горе је било у принципу ријешено и без сазивања нове сједнице конференције. Преостало је само да се потпише званичан записник конференције и да се потврди карта Црне Горе коју је комисија израдила.⁴⁸¹ То је урађено на петој, посљедњој сједници — одржаној 8. новембра 1858.

Пошто је претходно постигнута сагласност о граничној линији, на посљедњој сједници Цариградске конференције није било расправљања. Представници сила окупили су се само ради потписивања записника. Био је то први званични међународни документ који је на неки начин укључивао Црну Гору у домен међународног права. У записнику су представници сила констатовали да је постигнута сагласност да граница Црне Горе буде одређена према црвеној линији повученој на карти која је прикључена записнику и била потписана од стране представника сила. По један примјерак те карте предат је сваком представнику сила у Цариграду. Било је ријешено да се наредног прољећа упути комисија инжењера, о чијем је саставу требало да одлуче владе великих сила, са задатком да на терену фиксира граничну линију. Тој комисији се давало право да приликом постављања граничних знакова тражи савјете од старијих људи на терену и да поведе рачуна о природи земљишта, како би граница била што прецизнија, а нарочито јој је препоручено да се тога држи приликом од-

⁴⁸¹ Исто, л. 276—278, Бутењев Горчакову, 25. X (6. XI) 1858, бр. 169; ИИБ, I—XXV, 57/201, Тувнел Валевском, 29. X 1858; 57/205, Тувнел Валевском, 9. XI 1858.

ређивања границе између Доњих и Горњих Васојевића, која на карти није била прецизно одређена. Изричито је констатовано да разграничење не смије нанјети штету приватним и сеоским посједима с једне или са друге стране граничне линије. Спорове који би настали око таквих имања требало је да ријеши, ако то заинтересоване стране не успију саме, комисија за постављање граничних знакова, и то тако што би власницима имања оставила на бирање: или да се одрекну своје земље уз одговарајућу надокнаду коју би комисија предложила, или да задрже власништво на имањима, под условом да извршавају све обавезе као и власници земаља који живе у односној држави. Да би се избјегло да дипломатски документ, до којег се дошло с толико напора, помене било шта што би се могло схватити као признавање права Црној Гори на самосталан политички живот, у записнику је наведено да се њиме регулише питање „граница Албаније, Херцеговине и Црне Горе какве су постојале током мјесеца марта 1856. године.”⁴⁸²

*

У Црној Гори су се са нарочитом пажњом интересовали за Цариградску конференцију. Вијести о њој су углавном долазиле руским и француским дипломатским каналима. Црногорски књаз је очекивао да ће конференција ријешити низ крупних проблема Црне Горе. Своје наде у успјех конференције књаз Данило је везивао за подршку руске и француске дипломатије. Неизмјерно увјерен у оправданост својих захтјева, црногорски књаз је гајио илузије да ће велике силе морати да ријеше и шире проблеме Црне Горе. Књаз Данило је од црногорског комесара, који се налазио у Цариграду, очекивао и више но што је он могао постићи. Међутим, као ни осталим комесарима, њему није дозвољен приступ на конференцију, па се читава акција Данила Вуковића у Цариграду свела на увјеравања Бутењева и Тувнела, који су ионако били довољно пријатељски наклоњени према Црној Гори, да би требало испословати захтјеве црногорскога књаза. Црногорски комесар је давао дипломатским представницима сила нужна обавјештења.⁴⁸³

Пошто су комесари отпловили из Дубровника, везе са онима који су рјешавали питање граница Црне Горе су скраћене. Књаз Данило је настојао да дипломатске представнике сила у Цариграду стално обавјештава о својим захтјевима и да их увјери у оправданост њиховог испуњења. Он је увиђао да се рјешавају крупна питања Црне Горе, па је стално молио да се она ријеше што

⁴⁸² Записник цариградоке конференције од 8. XI 1858. је до сада више пута објављен. Његов превод на српскохрватски објавио је А. Лаиновић, Побједа на Граховцу, 189—191. Рад техничке комисије за фиксирање границе Црне Горе на терену биће предмет посебног чланка.

⁴⁸³ ДМЦ, Д I, Бутењев књазу Данилу, 28. X (9. XI) 1858.

повољније за њу. У тим молбама јасно се осјећала већ изпраћена тактика односа црногорскога књаза према европској дипломатији — тражило се много, да би се добило оно са чиме би се могло задовољити. Тако је књаз Данило молио Валевског да се заузме да Црној Гори припадну Зубци, Крушевица, Бањани, Шаранци и Доњи Васојевићи, који у информацији комисије нијесу били означени као црногорска територија.⁴⁸⁴

О тешкоћама које су се појавиле у раду конференције књаз Данило је најприје дознао преко шифроване депеше Данила Вуковића, упућене француским и руским дипломатским каналима.⁴⁸⁵ Црногорски комесар је јављао да Турска упорно одбија да Куче призна за дио Црне Горе и да не признаје право црногорскога књаза на Зубце, Крушевицу, Бањане, Шаранце и Доње Васојевиће. Вијест из Цариграда је јако узбудила књаза Данила и Црногорце, јер су увидјели да се ионако скучена државна територија Црне Горе не само не проширује, већ јој се одузима и оно што јој је одавно припадало. Црногорски књаз је био огорчен радом конференције у Цариграду, па је замолио Тувнела и Бутењева да подрже његова права на Куче, наводећи да се у противном неће одрећи својих претензија на Зубце, Бањане, Шаранце и Доње Васојевиће.⁴⁸⁶

И дипломатски представници Русије и Француске у Цариграду обавјештавали су књаза Данила о тешкоћама у раду конференције. Пошто су увиђали да је немогуће постићи припајање Куча Црној Гори, Тувнел и Бутењев су предлагали књазу да одустане од претензија на њих. На тај предлог књаз Данило је пристајао једино под условом да се Црној Гори прикључе Зубци, Бањани, Суторина, Шаранци и Доњи Васојевићи.⁴⁸⁷ О таквом ставу књаз је обавјештавао на све стране, молећи пријатељски расположене представнике Русије и Француске да подрже његове захтјеве. Били су о томе обавијештени и руски конзул у Дубровнику, и француски конзул Екар, и вицеадмирал Гравијер, и дипломатски представници Русије и Француске у Цариграду.⁴⁸⁸

Питање разграничења и рада конференције у Цариграду било је у средишту разговора на Цетињу. Црногорски књаз је о томе свуда и стално говорио. Пред онима од којих је очекивао подршку књаз Данило је нашироко излагао своје планове, везане за разграничење и проширење државне територије Црне Горе, а нарочито у разговорима са руским конзулом Петковићем, великим и искреним пријатељем Црне Горе. И у дипломатским кру-

⁴⁸⁴ Д. Вуксац, Књаз Данило. Седма година владе, 326.

⁴⁸⁵ ДМЦ, ПС, Петковић књазу Данилу, 4/16. X 1858; Д I, Гравијер књазу Данилу, 25, и 26. X 1858.

⁴⁸⁶ ДМЦ, ПС Петковић Коваљевском, 12/24. X 1858, бр. 295.

⁴⁸⁷ Исто, књаз Данило Петковићу, 6/18. X 1858.

⁴⁸⁸ ДМЦ, Д I, књаз Данило Тувнелу и Бутењеву, 18. X 1858; књаз Данило Гравијеру, 18. X 1858; књаз Данило Екару, 18. X 1858; Д. Вуксац, Књаз Данило Седма година владе, 326—327.

говима се учавало да Петковић иступа више као човјек занесен црногорским народом и безгранично му наклоњен, него као дипломата хладне природе и срачунатих потеза. Петковић је више подстицао незадовољство црногорског књаза стањем у коме се налазила Црна Гора и појачавао његово безгранично честољубље, него што је желио да извршава наређења својих претпостављених — да његове акције каналише сходно захтјевима Русије. Због тога је Петковић био доста незгодан дипломатски службеник за оне хладнокрвне дипломате који су на Црну Гору гледали са становишта својих претпостављених. Бутењев је чак предлагао да се Петковићу учини каква алузија на начин његова рада.⁴⁸⁹

Политика књаза Данила према Русији и његова намјера да искористи све могућности да би добио њену што већу подршку изражавала се и у одушевљеном дочеку капетана Јушкова на Цетињу 1. октобра 1858. На ту посјету указивало се и као на јако средство јачања утицаја Русије у Црној Гори и паралисања француског уплива, па су руски дипломати већ од доласка „Полкана“ пред Дубровник предлагали да се организује одлазак руских официра на Цетиње.

Фрегата „Полкан“ отпловила је 30. септембра 1858. из Дубровника за Будву. Одатле је капетан Јушков са неколико офи-

⁴⁸⁹ ПБЛ, ф. 356, фасц. 153 Бутењев Ковалењском, 15/27. XI 1858. — Са дипломатским представником Русије од чије је подршке много очекивао, књаз Данило се искренио савјетовао. Отуда је Петковић могао дознати многе за друге људе недокучиве тајне црногорског књаза. Приликом једног разговора са Петковићем крајем септембра 1858. године, књаз Данило је, показујући на карту Црне Горе, указивао на незгоде постојећег стања црногорске државе и немогућност њеног развоја у датим околностима. Коментаришући предлог неких сила да се стање Црне Горе олакша тиме што би Турска изградила пут од Опича према црногорској граници и дозволила Црногорцима слободан приступ на Јадранско море, књаз Данило је изјављивао да то не може усвојити, јер је тај предлог био условљен обавезом Црне Горе да Турцима отвори исти такав пут од Служа до Планинице. Црногорски књаз је допуштао могућност да пристане на тај предлог једино под условом ако се не нађе могућност да се Црногорцима другим начином и правцем омогући излаз на море, и то једино у случају ако би Лорда дала Црној Гори право да преко Спича слободно увози у мирно вријеме и војени материјал. Црногорски књаз је увиђао да би давање Турцима права на слободан пролаз кроз Бјелопавлиће значило омогућити им да добију важну стратешку саобраћајницу, да господаре центром Црне Горе и врло брзо пребацују војску у Херцеговину, што би имало тешких посљедица за политички утицај Црне Горе у Херцеговини. — Петковић је са своје стране још више подржавао књаза у његовом увјерењу о неповољности пута кроз Бјелопавлиће, наводећи да би то значило сагласити се са тим да се Турци мијешају у послове његове куће. Руски конзул је наговарао књаза Данила да употреби сва средства и осигура своју власт над Велим брдом код Подгорице, и да тако стекне контролу над стратешки важним путем између турских градова Служа и Подгорице. Ако би Црногорци осигурали своју власт над Велим брдом, омогућили би себи да штите Бјелопавлиће, да парализују Служ и угрожавају Подгорицу. Зато је Петковић наговарао књаза да не усвоји неке идеје да се Веље брдо замијени за простор између Ситнице и Мораче.

цира и подофицира, заједно са конзулом Петковићем и повећом пратњом специјално за то упућених Црногораца, уз одушевљено клицање и пуцање допутовао на Цетиње 1. октобра 1858. За вријеме дводневне посјете Цетињу, руски официри су одушевљено и срдечно дочекивани; у њихову част приређене су посебне свечаности и величанствено су погошћени и испраћени. Калетан Јушков и официри и подофицири из његове пратње одликовани су Крстом за независност Црне Горе.⁴⁰⁰

Црногорски књаз се није зауставио само на молбама руским и француским дипломатским заступницима и њиховим владама да подрже захтјеве Црне Горе. Њему се чинило да црногорски комесар Данило Вуковић није у Цариграду извршио оно што му је било наређено, да није довољно вјешто и енергично штитио интересе Црне Горе, па је одлучио да у Цариград пошаље свог новог заступника.⁴⁰¹ Та мисија је повјерена књажевом зету, војводи Иву Ракову Радоњићу, коме су већ дуже времена повјераване дипломатске мисије, па је зато и сматран искусним и вјештим преговарачем. Њему је наређено да дипломатским заступницима сила у Цариграду објасни захтјеве књаза Данила у погледу Куча и да придобије наклоност дипломатских заступника према захтјевима Црне Горе.⁴⁰² Радоњић је однио књажева писма Бутењеву и Тувнелу, а требало је и да им подробније објасни оно што је у тим писмима стајало. Војвода Радоњић је отпутовао из Дубровника крајем октобра 1858. По повратку, Радоњић је са нарочитим задовољством саопштио на Цетињу о изразима симпатија које су за вријеме његова путовања Грци показивали према Црној Гори, како у Цариграду тако и на Јонским острвима.⁴⁰³

Руски конзул није био довољно увјерен да је избор Радоњића за мисију у Цариграду за интересе Црне Горе најбољи. Петковић није био увјерен да је Радоњић имун од утицаја Аустрије, па се плашио да он због тога неће довољно енергично бранити интересе Црне Горе. Зато је сугерисао Бутењеву да слиједи његове акције у Цариграду.⁴⁰⁴ Одлазак Радоњића у Цариград дао је аустријским чиновницима повода да рашире гласове да Црногорци ропћу против књаза Данила и својих покровитеља Русије

⁴⁰⁰ ДМЦ, ПС, Петковић Бутењеву, 22. IX (4. X) 1858, бр. 265; Петковић Кнорингу, 23. IX (5. X) 1858, бр. 266; Д I, књаз Данило Петковићу, 26. IX (8. X) 1858. — Списак одликованих руских официра и подофицира налази се у ДМЦ, Д I, докуменат од 19. IX (1. X) 1858.

⁴⁰¹ ДМЦ, Д I, књаз Данило Гравијеру, 18/30. X 1858.

⁴⁰² АВПР, К, 1858, д. 47, л. 266. Бутењев Горчакову, 18/30. X 1858, бр. 166; ДМЦ, Д I, књаз Данило Екару, 18. X 1858.

⁴⁰³ Војвода Радоњић је нарочито наглашавао да је маса Грка трчала за њим на Крфу и пред енглеским официрима викала: „Тући ћемо, заједно са вама, Турке и Енглезе!“ (ДМЦ, ПС, Петковић, Кнорингу, 25. XI (7. XII) 1858, бр. 330).

⁴⁰⁴ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 12/24, X 1858, бр. 295.

и Француске, да се тобоже војвода Радоњић боји побуне у Црној Гори и да је због тога побјегао на Крф. Уопште, аустријски чиновници су настојали да разним измишљотинама изазову незадовољство Црногораца, стално су им говорили да им Русија и Француска не могу ништа помоћи и да је због тога за њих најбоље да се обрате Турцима. Крајем октобра 1858. по Дубровнику се поново пронио глас да се књаз Данило тобоже одлучио да призна сизеренитет султана.⁴⁹⁵ Још раније су кроз Дубровник кружили лажни гласови да је на Цетињу дошло до преврата.⁴⁹⁶

Сенатор Радоњић је допутовао у Цариград 29. октобра 1858. До тог времена биле су већ одржане четири сједнице конференције амбасадора у Цариграду. Основна питања разграничења била су већ ријешена. Неслаганост дипломатских представника у Цариграду била је толика да се више није могло ништа битније измијенити. Бутењев и Тувнел су били мишљења да је Радоњић допутовао у врло незгодно вријеме и да је његова мисија сасвим некорисна. Читава акција Радоњића свела се на то што је предао писма Бутењеву и Тувнелу и дипломатске представнике сила замолио да подрже захтјеве књаза Данила. Захтјеви црногорског књаза већ су били познати у Цариграду; њих су довољно енергично штитили и Тувнел и Бутењев, па сенатор Радоњић није могао ништа нарочито постићи. Бутењев и Тувнел су му указали срдачан дочек, упознали га са радом конференције и увјеравали да су довољно енергично штитили интересе Црне Горе.⁴⁹⁷ Дипломатски представници Русије и Француске су, како је писао Бутењев, за читаво вријеме боравка Радоњића у Цариграду радосно поздрављали црногорског војводу, поступајући са њим са крајњом обазривошћу, поштујући и њега и његове блиставе пиштоље и јатаган, али о политици с њим нијесу проговорили „ни пола ријечи”. Радоњић се у пуном наоружању представио, заједно са Вуковићем, великом везиру и Фуад-паши. Оба пријема су била малтене пријатељска.⁴⁹⁸

Црногорски књаз је са нестрпљењем очекивао обавјештења из Цариграда.⁴⁹⁹ Вијест о закључењу споразума у Цариграду књазу је први саопштио француски вицеадмирал Гравијер.⁵⁰⁰ Било је разумљиво што су се Петковић и Гравијер грабили у томе, а Петковић је жалио што му се није пружила прилика да књаза први обавијести о склапању споразума у Цариграду.⁵⁰¹ Без обзира на то што се још није знало шта је разграничењем ствар-

⁴⁹⁵ Исто.

⁴⁹⁶ ДМЦ, Д I, књаз Данило Гравијеру, 26 VIII 1858.

⁴⁹⁷ АВПР, К, 1858, д. 47, л. 266, Бутењев Горчакову, 18/30. X 1858, бр. 166.

⁴⁹⁸ ПВЛ, ф. 356, фасц. 153, Бутењев Коваљевском, 15/27. XI 1858.

⁴⁹⁹ ДМЦ, Д I, књаз Данило Петковићу, 26. IX (8. X) 1858.

⁵⁰⁰ Исто, књаз Данило Гравијеру, 9. XI 1858.

⁵⁰¹ ДМЦ, ПС, Петковић књазу Данилу, 1/13. XI 1858.

но постигнуто за Црну Гору, вијест о потписивању протокола и карте Црне Горе је на Цетињу поздрављена двадесет и једним топовским пуцњем.⁵⁰²

*

Ускоро последије постизања споразума у Цариграду, француски и руски бродови отпловили су из Јадранског мора. Крајем октобра 1858. руску фрегату „Полкан” замијенила је у грушкој луци корвета „Бајан”.⁵⁰³ По наређењу које је добио од своје владе, вицеадмирал Гравијер је 17. новембра 1858. отпловио са својим бродовима према Тулону. Истог дана корвета „Бајан” отпловила је за Ницу. Аустријски функционери, који су скоро полугодишњи боравак француских и руских бродова у Грузију осјећали као тешку мору, радосно су поздравили њихов одлазак. Словенско становништво у околини Дубровника, а особито Херцеговци, са жаљењем су испратили француске и руске бродове из Јадранског мора. Проруски оријентисани људи су причали да одавно није било, нити ће убрзо доћи у Јадранско море, брода о коме ће се толико причати у народу као о „Полкану”, и то не само у Дубровнику већ и по Боки, Херцеговини и Црној Гори. Сводећи резултате ефекта боравка „Полкана” у Јадранском мору, Петковић је са особитом радошћу писао да је он за јачање утицаја Русије био од огромне важности. Руски конзул није пропустио да својој влади саопшти да је повећи број Херцеговаца долазио да види „Полкана”, да поздрави његове морнаре, да присуствује вјерским обредима на њему, и да је било доста и оних који су изјављивали жељу да служе у руској морнарици.⁵⁰⁴

*

Послије потписивања цариградског протокола овођени су рачуни и коментарисало се шта ово разграничење представља за Црну Гору. И не знајући још шта ће се разграничењем постићи књаз Данило је изјављивао да је њиме потпуно задовољан. У одговору на писмо Петковића којим га је овај обавијести о завршетку рада конференције, књаз Данило је одушевљено писао да је тиме „Црна Гора утемељена и од сваког нападаја обезбјеђена, њена је независност фактично призната”.⁵⁰⁵ Књаз је изјављивао да је свјестан чињенице да је разграничење постигнуто под притиском Русије и Француске, да се у датом тренутку више није могло постићи и да су због тога он и црногорски народ неизмјерно захвални Русији и Француској. Књаз једино није

⁵⁰² Исто, Петковић Коваљевском, 17/29 XI 1858, бр. 318.

⁵⁰³ АВПР, К. 1858, д. 183, л. 241—242, репорт капетана Јушкова. 17/29 X 1858.

⁵⁰⁴ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 9/21. XI 1858, бр. 314.

⁵⁰⁵ ДМЦ, ПС, Петковић Коваљевском, 17/29, XI 1858, бр. 318.

могао да прежали губитак Куча.⁵⁰⁶ Уочавало се да народ у Црној Гори разграничење није схватио као добитак, већ као штету за Црну Гору, јер се нијесу остварила његова очекивања да ће се добити знатнији комплекс плодног земљишта и излаз на море. Народ је схватао да је црногорска државна територија разграничењем знатно умањена, а нарочито давањем Куча Турској.⁵⁰⁷

Послије првога гласа почеле су да стижу детаљније вијести о рјешењу цариградске конференције. То је, прије свих, саопштио руски дубровачки конзул.⁵⁰⁸ Послије првог, разумљивог одушевљења вијешћу о постигнутом споразуму, црногорски књаз је почео да реално гледа на резултате цариградске конференције, па је увидио да они не доносе веће материјалне користи Црној Гори и не рјешавају многа њена животна питања. Књаз је реално уочио да је разграничење само једно привремено рјешење, да то није оно што је очекивао. То није био повратак „Иванбеговине“, излазак на море и стварање велике државе.⁵⁰⁹

Представници Русије и Француске убјеђивали су црногорскога књаза да се више у датом тренутку није могло постићи. У писму послатом по Данилу Вуковићу, Бутењев је увјеравао књаза да се и поред свих настојања Русије и Француске Кучи нијесу могли прикључити Црној Гори и да је за њихову акцију било врло неповољно то што су Кучи 1856. изјавили покорност Турској. Прибојавајући се какве акције Црне Горе за насилно прикључење Куча, Бутењев је препоручивао књазу Данилу да се задовољи резултатима конференције.⁵¹⁰ Он је и конзула Петковића ангажовао да препоручи књазу Данилу да се задовољи резултатом конференције.⁵¹¹ У истом смислу су дате инструкције и француском конзулу Екару, коме је наређено да се из Цариграда одмах врати у Скадар.⁵¹²

Разграничење Црне Горе је са међународноправне тачке гледишта представљало крупан догађај за Црну Гору и било је облик прећутног признања њене независности. Придржавајући се дипломатских резона, књаз Данило је упутио захвалнице француском и руском цару. Изражавајући захвалност Наполеону III, књаз је писао да је резултатима цариградске конференције „посљедујуће постојање Црне Горе припознато... иностраним државама које сачињавају данашњу Европејску систему; независност њена је фактично утемељена и обезбијеђена и тим начином моја жеља и народа мог испуњена“.⁵¹³ У истом смислу књаз

⁵⁰⁷ Исто.

⁵⁰⁸ ДМЦ, Д I, Петковић књазу Данилу, 1/13. XI 1858.

⁵⁰⁹ В. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, 136.

⁵¹⁰ ДМЦ, Д I, Бутењев књазу Данилу, 28. X (9. XI) 1858.

⁵¹¹ ДМЦ, ПС, Бутењев Петковићу, 10/22. XI 1858, бр. 878.

⁵¹² А. Лавиновић, Пobjеда на Граховцу, 193.

⁵¹³ ДМЦ, Д I, књаз Данило Наполеску III, 16. XI 1858. (Објављено код А. Лавиновића, Пobjеда на Граховцу, 192—193).

је писао и руском цару.⁵¹⁴ Израз захвалности на подршци Црној Гори књаз је упутио и дипломатским заступницима сила у Цариграду, конзулима Петковићу и Екару, вицеадмиралу Гравијеру.⁵¹⁵

Књаз Данило је за разграничење везивао крупне планове. Да би увјерио представнике сила да ће се разграничењем постићи оно што су они жељели, тј. да се обезбиди мир на црногорско-турској граници, књаз је изјављивао да су створени услови да се Црногорци убудуће баве мирном обрадом земљишта и увјеравао их да ће се ожи у томе исто толико одликовати као и у бовјевима с Турцима.⁵¹⁶

По доласку Данила Вуковића и Ива Радоњића из Цариграда, по Црној Гори се стално причало о разграничењу. Кружили су гласови да ће Црногорци повести акцију за прикључење Куча и Доњих Васојевића. Било је и прича да ће се у неким дробњачким селима која су припала Црној Гори наћи и неке руде.⁵¹⁷ Народу је казивано да је разграничењем Порта у ствари признала независност Црне Горе.⁵¹⁸

Разграничење Црне Горе је било сталан предмет разговора и по аустријским градовима у околини Црне Горе. Аустријски чиновници су настојали да умање ефекат који је та вијест имала код аустријског становништва. То се уочило и приликом доласка војводе Ива Радоњића у Дубровник, почетком децембра 1858. Аустријски чиновници су Радоњића детаљно испитивали о резултату цариградске конференције, али нијесу пропустили да умањују ефекат који је Радоњић својим излагањима о конференцији жељео да изазове. Црногорски сенатор им је пркосио изјавама да су Црногорци захвални за постигнуте резултате једино Русији и Француској.⁵¹⁹

Француска и руска дипломатија су реално оцјењивале цариградски споразум о разграничењу Црне Горе. Истичући своје заслуге, француска и руска влада су жељеле да тиме добију посебну благодарност црногорскога књаза и да га обавезу на слијеђење њиховим захтјевима. У писмима која су онда упућивана књазу било је и прецјењивања значаја разграничења. Руски амбасадор из Беча Балабин је у њему видио оно што је оно у ствари и било — само крупан ефекат за међународни положај Црне Горе. Молећи Петковића да пренесе његова честитања књазу Данилу, Балабин је посебно наглашавао да је разграничењем „од

⁵¹⁴ А. Лаитновић, Пobjеда на Граховцу, 193—194.

⁵¹⁵ ДМЦ, Д I, књаз Данило Бутењеву 21. XI 1858; књаз Данило Булверу, 2. XII 1858; књаз Данило Петковићу, 21. XI (3. XII) 1858; књаз Данило Гравијеру, 31. XI 1858; Д. Вуксан, Књаз Данило. Седма година владе, 329.

⁵¹⁶ ДМЦ, Д I, књаз Данило Бутењеву, 21. XI 1858.

⁵¹⁷ Српски дневник, стр. 513, 1858.

⁵¹⁸ В. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, 136.

⁵¹⁹ ДМЦ, ПС, Петковић Кнорингу, 25. XI (4. XII) 1858, бр. 330.

Европе учињен први корак ка признавању пуне независности црногорског народа⁵²⁰.

Руска дипломатија је уопште била незадовољна резултатом цариградске конференције. Горчаков је разграничење оцјењивао као жалосно и привремено помирење Црне Горе са Турском.⁵²¹ Коваљевски је био врло незадовољан резултатом конференције и није могао а да не прекори Бутењева да није постигао оно што се могло. Сам Бутењев се морао правдати да је било апсолутно немогуће постићи више но што је урађено. Читава реална корист за Црну Гору од разграничења била је, по мишљењу Бутењева, то што је тиме стварно била призната независност Црне Горе и стечена основа за реалније изгледе на нове користи за Црну Гору, што ће се постићи тек у повољнијим околностима.⁵²²

По оцјени француске дипломатије, разграничење је за Црну Гору представљало постизање сасвим новог положаја; политичка егзистенција Црне Горе се на тај начин у неку руку налазила под заједничком гаранцијом великих сила, а то је за њу било од огромне важности. На међународном плану политичка егзистенција Црне Горе је спашавана интервенцијом Русије и Француске.⁵²³

Материјалне користи за Црну Гору од разграничења биле су врло мале. За територију Црне Горе признати су они крајеви који су јој одавно и припадали. Сва материјална корист била је у томе што су за њену територију признати неки крајеви који су сматрани спорним: Прахово, Рудине, Ускоци, дио Дробњака, Жупа никшићка, дио Васојевића и дио Куча. Признавање власти црногорскога књаза над тим крајевима било је особито важно због тога што је Црна Гора тиме осигуравала истурене позиције за даљи политички утицај у Херцеговини и повољније околности за даље територијално ширење.

Морални ефекат разграничења на међународном плану био је, међутим, врло велики. У њему је, у ствари, највећа корист коју је Црна Гора добила разграничењем. Под притиском Русије и Француске, Турска је била приморана да се на међународном плану најзад одрекне претензија на врховну власт над Црном Гором, иако је формално није признала за политички независну земљу. Учешће представника сила на конференцији посвећеној Црној Гори представљало је признавање Црне Горе за зарађену страну са Турском — потпуно независну од ње. Црногорској држави је тиме давано право на политичку егзистенцију, а њен независан политички живот се стављао под неку врсту колективне гаранције великих сила. Све то још није значило и потпуно међународно признавање независности Црне Горе, али је знатно

⁵²⁰ ДМЦ, Д I, Петковић књазу Данилу, 11/23. XII 1858.

⁵²¹ Р. И. Рыжова, Из историји, 155.

⁵²² ПБЛ, ф. 356, фасц. 153, Бутењев Коваљевском, 15/27. XI 1858.

⁵²³ А. Лажновић, Побједа на Праховцу, 192—193.

допринијело да се на њу гледа као на независну државу, и требало је само још присилити Турску да је за такву призна. Први пут у својој историји Црна Гора је добила међународно признате државне границе. У томе се и састојао велики значај разграничења Црне Горе са Турском.

Radoman Jovanović

DÉLIMITATION DE FRONTIÈRE ENTRE MONTÉNÈGRO ET TURQUIE EN 1858

R É S U M É

Puisque la majorité des grandes puissances n'avait pas soutenu des revendications du Monténégro pour la reconnaissance internationale de son indépendance, cette action accusa alors la forme d'une lutte pour délimitation de frontière du Monténégro avec la Turquie. Le rapprochement franco-russe sur un large plan de politique européenne a été surtout favorable à la réussite de cette action. Pour obtenir l'appui de la Russie relativement à sa politique européenne, la France renonce à soutenir le plan de solution de question du Monténégro par la voie de reconnaissance de la souveraineté turque sur le Monténégro. Pour cette raison la France a soutenu l'exigence pour la délimitation de frontière du Monténégro avec la Turquie, sans solution simultanée de sa situation internationale dont la Russie a été particulièrement intéressée. Ainsi la question du Monténégro devient un des problèmes importants de la diplomatie européenne d'où se reflètent les rapports entre les grandes puissances à l'occasion de la solution d'importantes questions européennes.

Le Monténégro par son action de libération avait interposé ses questions dans la sphère de la diplomatie européenne en s'efforçant à obtenir son appui pour la solution de ses réclamations. Pour rendre possible l'accroissement de l'action du Monténégro en un large mouvement de libération, les puissances européennes ont consenti à satisfaire partiellement les revendications du Monténégro. La bataille à Grahovac, le mai 1858, a beaucoup contribué à cet effet.

Soutenue par l'Autriche la Turquie a opiniâtement refusé d'accepter la solution concernant la question du Monténégro sur le plan international. Pour forcer la Turquie à accepter la délimitation de frontière avec le Monténégro et pour renoncer à son dessein délibéré à renouveler la guerre contre lui, la France et la Russie avaient fait une démonstration en Adriatique.

Grâce à la forte pression de la France et Russie, la Turquie a consenti à la délimitation de frontière avec le Monténégro. Une commission technique fut envoyée sur le terrain et elle constata les fron-

tières du Monténégro du temps de siège du Congrès de Paris 1856. Le rapport de la commission a servi de base au travail de la conférence où avaient pris part les représentants de la Turquie de même que les représentants diplomatiques des puissances à Constantinople. Le conférence a sanctionné le travail de la commission en constatant la délimitation de frontière du Monténégro avec la Turquie.

La délimitation de frontière du Monténégro avec la Turquie a été étroitement liée avec la question de solution de sa situation internationale dont ont surgi maints conflits diplomatiques entre les puissances européennes. La démarcation de ses frontières a été d'une grande importance pour la détermination de la situation international du Monténégro, mais cela a été pour ce pays de peu d'utilité pratique.